

ΑΣΤΕΡΙΟΣ ΑΡΓΥΡΙΟΥ
Ομότ. Καθηγ., Univ. de Strasbourg
argyriou.seen@orange.fr

ΤΟ ΧΡΗΣΜΟΛΟΓΙΟΝ ΤΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΑΡΠΑΡΙΓΟΥ ΕΚ ΝΗΣΟΥ ΛΕΣΒΟΥ

Περίληψη. Ὁ ἑλληνικὸς Κώδικας ἀριθμ. 928 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, στὸ Βουκουρέστι, περιέχει τὸ *Χρησμολόγιον* ποὺ κατήρτισε τὸ 1807, στὸ Ἰάσιο, ὁ ἐκ Λέσβου ὀρμώμενος ἔμπορος Νικόλαος Παρπαρίγος. Συγκείμενος ἀπὸ 516 σελίδες, ὁ χειρόγραφος αὐτὸς κώδικας ἀποτελεῖ, μετὰ ἀπὸ τὸ *Χρησμολόγιον τοῦ Παΐσιου Λιγαρίδη* (1656), τὴν ὀγκωδέστερη καὶ πλουσιότερη συλλογὴ ἐσχατολογικῶν κειμένων τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Ἡ σπουδαιότητά του ἔγκειται ἐπίσης στὸ γεγονὸς ὅτι, ἀπαρτισμένο μόλις δεκαπέντε χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, τὸ *Χρησμολόγιον* φιλοξενεῖ, στὶς ἑκατὸ τελευταῖες σελίδες του, ὀρισμένα “πατριωτικὰ” κείμενα τῶν χρόνων τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰ “ἐπαναστατικὰ ἔργα” τοῦ Ρήγα Βελεστινλή.

Ἔως σήμερα οἱ ἐρευνητὲς ἐνδιαφέρθησαν μόνο γιὰ τὰ τελευταῖα αὐτὰ κείμενα, πρωτίστως γιὰ “τὰ ἐπαναστατικὰ τοῦ Ρήγα”. Στὴν παρούσα μελέτη φροντίσαμε, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά νὰ καταρτίσουμε ἕναν ὅσο τὸ δυνατὸ πληρέστερο πίνακα τῶν περιεχομένων του, ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ παρουσιάσουμε μὲ συντομία καὶ νὰ παραπέμψουμε στὶς τυχὸν ὑπάρχουσες ἔγκυρες ἐκδόσεις τους. Στὸ τέλος, τὰ *Συμπεράσματα* πραγματεύονται τὴν ἀξία καὶ τὴ σπουδαιότητα τοῦ *Χρησμολογίου τοῦ Παρπαρίγου*, ἐπιμένουν δὲ κυρίως πάνω στὴν ἰδεολογικὴ φόρτιση ποὺ σηματοδοτεῖ ἡ παρουσία τῶν ἑκατὸ τελευταίων «πατριωτικῶν» σελίδων σ’ ἕνα χρησμολόγιον τῶν προεπαναστατικῶν χρόνων.

Résumé. Le Codex graecus n° 928 de la Bibliothèque de l’Académie Roumaine, à Bucarest, contient le *Chrémologion* confectionné en 1807, à Jassy, par le commerçant Nicolas Parparhigos, originaire de l’île de Lesbos. Constitué de 516 pages, le manuscrit s’avère être le recueil de textes eschatologiques grecs le plus volumineux et le plus important de l’époque turque, après le *Chrémologion de Païssios Ligaridis* (1656). Son importance réside également dans le fait que les cent dernières pages de ce chrémologion, composé quelque quinze ans avant l’Insurrection de 1821, contient un certain nombre de textes « patriotiques » de l’époque des Lumières néo-helléniques, comme, par exemple, les « œuvres révolutionnaires » de Rhigas Velestinlis.

Jusqu'à présent, les chercheurs se sont intéressés à ces derniers textes uniquement, aux œuvres de Rhigas Pheréos en particulier. Dans le présent travail, nous avons voulu, d'une part établir une table de matières aussi complète que possible, d'autre part présenter les textes brièvement tout en renvoyant à leurs éventuelles éditions. Dans les *Conclusions* finales sont discutées la valeur et l'importance du *Chrémologion* de Parparhigos, l'accent est mis en particulier sur la signification qu'implique la présence des cent dernières pages dans un recueil de textes eschatologiques confectionné à la veille de la Guerre pour l'Indépendance.

Εισαγωγικά

Ἡ λεγόμενη χρησμολογικὴ ἢ, εὐρύτερα, ἡ ἐσχατολογικὴ γραμματεία παρουσιάζει μιὰ ἰδιαίτερα πλούσια παραγωγὴ κειμένων στοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Κείμενα βέβαια νέα¹, περισσότερο ὅμως κείμενα παλαιότερα, τῆς βυζαντινῆς περιόδου, ποὺ ἐμφανίζονται τώρα σὲ ποικίλες παραφράσεις, ἀναπροσαρμογὲς καὶ ἀναπλάσεις². Ἀπὸ τοὺς χρησμοὺς τῆς Σιβύλλας ἢ τὶς ὁράσεις τοῦ προφήτη Δανιὴλ καὶ μέχρι τὴν ὄραση τοῦ νεομάρτυρα Δανιὴλ καὶ τὶς προφητεῖες τοῦ ἁγίου Κοσμᾶ τοῦ Αἰτωλοῦ, περνώντας ἀπὸ τὴν προφητεία τοῦ Μεθοδίου Πατάρων, τοὺς χρησμοὺς Λέοντα τοῦ Σοφοῦ καὶ τὶς προρρήσεις περὶ τοῦ πένητος βασιλέως, οἱ χρησμοί, οἱ προρρήσεις, οἱ προφητεῖες, οἱ ὁράσεις καὶ οἱ ὄπτασιες παράγονται σὲ μεγάλο ἀριθμὸ, ἐμφανίζονται σὲ ποικίλες μορφὲς καὶ παραλλαγές, ὑφίστανται πολλαπλὲς ἀναπροσαρμογὲς καὶ ἐρμηνεῖες. Κυρίως ὅμως ἐκφράζουν καὶ σηματοδοτοῦν, κάθε φορὰ καὶ σὲ κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς μορφές τους, μιὰ ὀρισμένη ἱστορικὴ στιγμή, συγκεκριμένα ἱστορικὰ γεγονότα, δεδομένες ἐσχατολογικὲς πεποιθήσεις καὶ ἐθνικοθρησκευτικὲς προσδοκίες.

Μικρὰ συνήθως σὲ ἔκταση, γραμμένα σὲ γλῶσσα δημώδη καὶ σὲ φρά-

1. Ὅπως, ἐπὶ παραδείγματι, τὰ εὐρεθέντα εἰς τὸν τάφον τοῦ Μ. Κωνσταντίνου γράμματα καὶ ἐξηγηθέντα ἀπὸ τὸν πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο, τὸ Προσγνωστικὸν τῶν Μοσκόβων, ὁ Ἀγαθάγγελος, ἡ Ὀπτασία τοῦ Δανιὴλ, οἱ Ἑρμηνεῖες στὴν Ἀποκάλυψη κ.λπ. Ἀκόμη οἱ περιγραφές τῆς μελλούσης ζωῆς σὲ μιὰ ἰδιαίτερη ὁμάδα κειμένων, ποὺ θὰ μπορούσαμε νὰ τὰ χαρακτηρίσουμε ὡς οὐτοπιστικὰ ἀφηγήματα: Ἐπιστολὴ τοῦ Χριστοῦ, Ἐπιστολὴ τῆς Παναγίας (σὲ διάφορες παραλλαγές), Ὅραση Δημητρίου, Ἀναστασίας, Σοφιανῆς κ.λπ.

2. Ἐπὶ παραδείγματι ἡ Προφητεία τοῦ Ψευδο-Μεθοδίου Πατάρων, οἱ Χρησμοὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, ἡ Πρόρρησις περὶ τοῦ πένητος βασιλέως καὶ ὀρισμένες προφητεῖες ἁγίων ἀνδρῶν, ὅπως τοῦ Ἀνδρέα τοῦ διὰ Χριστὸν Σαλοῦ, τοῦ ὁσίου Μακαρίου κ.λπ.

ση άπλή, με περιεχόμενο όμως μυστηριώδη και που προκαλεί δέος, τὰ κείμενα αὐτὰ ἀποστηθίζονται εὐκόλα και κυκλοφοροῦν εὐρύτατα διὰ τῆς ὁδοῦ τοῦ προφορικοῦ λόγου. Γιαυτὸ και εἶναι δύσκολο νὰ συναντήσουμε δυὸ ἐντελῶς παρόμοιες παραλλαγές τοῦ ἴδιου κειμένου. Στὴν ποικιλία τῶν παραλλαγῶν συμβάλλουν πράγματι ἀποφασιστικὰ ἡ εὐρεία διάδοση και ἡ διαχρονικότητά τους· συμβάλλει ὅμως και ἡ ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη νὰ προσαρμοστεῖ ὁ προφητικὸς τοὺς λόγος στὶς ἐκάστοτε ἱστορικὲς συντεταγμένες. Αὐτὸ τονίζεται ἰδιαίτερα ἀπὸ τοὺς ἐρμηνευτὲς τῆς Ἀποκάλυψης³.

Ἐντύπωση μεγάλη προκαλεῖ στὸ μελετητὴ ἡ σχεδὸν πανταχοῦ παρουσία τῶν ἐσχατολογικῶν κειμένων στοὺς χειρόγραφους κώδικες. Δὲν ὑπάρχει μοναστηριακὴ ἢ ἄλλη βιβλιοθήκη, ὅπου, ὅσο περιορισμένος κι ἂν εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν χειρογράφων βιβλίων της, νὰ μὴ συναντοῦμε μέσα σ' αὐτὰ ἓναν ἢ περισσότερους χρησμούς. Μιὰ ἢ δυὸ λευκὲς σελίδες στὸ τέλος, στὴν ἀρχὴ ἢ μεταξὺ δυὸ βαρυσήμαντων ἔργων, ὅταν δὲν διανθίζονται ἀπὸ παντὸς εἶδους «ἐνθυμήσεις», πληροῦνται ἀπὸ κάποιον χρησμό, κάποια πρόρρηση, κάποια προφητεία «ἀγίου και ὁσίου τινὸς ἀνδρός». Πάμπολλα ὅμως εἶναι και τὰ χειρόγραφα ποὺ περιέχουν περισσότερα ἀπὸ ἓνα ἢ δύο ἐσχατολογικὰ κείμενα, συμπεριλαμβανόμενα συχνὰ ἀνάμεσα σὲ ἄλλα ἐκτενέστερα κείμενα ποικίλου φιλολογικοῦ, ἱστορικοῦ, θεολογικοῦ ἢ φιλοσοφικοῦ περιεχομένου. Ὑπάρχουν τέλος χειρόγραφα ποὺ συνίστανται ἀπὸ ἐσχατολογικὰ μόνο κείμενα παντὸς εἶδους μαζί με τὶς τυχόν παραλλαγές, ἐρμηνεῖες ἢ παραφράσεις τους⁴. Στὴν περίπτωση αὐτὴ ἔχουμε νὰ κάνουμε μ' ἓνα εἶδος «ἀνθολόγια», με ἀνθολογίες ἢ ἀλυσίδες ἐσχατολογικῶν κειμένων, τῶν ὁποίων ἡ σπουδαιότητα ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν ἀριθμὸ, τὴν ποικιλία και τὴν ποι-

3. A. Argyriou, *Les Exégèses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque (1453-1821). Esquisse d'une histoire des courants idéologiques au sein du peuple grec asservi*. Θεσσαλονίκη 1982· A. Ἀργυρίου, Ἡ χρήση τῆς ἱστορικῆς μεθόδου ὡς κατ' ἐξοχὴν μεθόδου ἐρμηνείας τῆς Ἀποκαλύψεως κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας. Στὸν συλλογικὸ τόμο Ἡ Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννου. Προβλήματα φιλολογικά, ἱστορικά, ἐρμηνευτικά, θεολογικά (Πρακτικὰ διεθνoῦς συνεδρίου), Λευκωσία 1993, σ. 65-77.

4. Ἐπὶ παραδείγματι οἱ 13 ἀπὸ τοὺς 34 χειρόγραφους κώδικες ποὺ καταγράφει ἡ Κατερίνα Κυριακοῦ, *Οἱ ἱστορημένοι χρησμοὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ. Χειρόγραφη παράδοση κι ἐκδόσεις κατὰ τοὺς 1Ε'-1Θ' αἰῶνες*, Ἀθήνα 1995, σ. 43-82, και ποὺ περιέχουν ἱστορημένους τοὺς χρησμούς Λέοντα τοῦ Σοφοῦ. Βλ. ἀκόμα τοὺς ἑλληνικοὺς κώδικες Βουκουρεστίου ὑπ' ἀρ. 560, 836, 1032· Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος 15, 1256, 1271· Μονῆς Παντελεήμονος (Ἄθως) 639, 789· Βατοπεδίου 717· Ἰβήρων 343, 686.

ότητα τῶν κειμένων πού περιλαμβάνουν.

Στὰ 1656 ἐμφανίζεται, σὲ χειρόγραφη μορφή, τὸ *Χρησολόγιον τοῦ Παΐσιου Λιγαρίδης*⁵. Προσωπικότητα ἐκκλησιαστικὴ πολύπλευρη καὶ αἰνιγματικὴ, ὁ μητροπολίτης Γάζης Παΐσιος (1609/10-1678) ἦταν ἄνθρωπος πολυγυρισμένος, πολυπράγμων καὶ πολυμαθέστατος. Μὲ τὴν ἄριστη γνώση του ὄχι μόνο τῆς ἐλληνικῆς καὶ λατινικῆς γραμματείας, θύραθεν καὶ ἐκκλησιαστικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑβραϊκῆς, τῆς ἀραμαϊκῆς καὶ τῆς ἀραβικῆς, ὁ Παΐσιος ἐπιδόθηκε στὴ συγγραφὴ τοῦ *Χρησολογίου* του μὲ ἐξαιρετικὴ ἐπιμέλεια καὶ σοβαρότητα. Ἔτσι τὸ ἔργο του αὐτὸ ἀποτελεῖ ὄχι μόνο τὴν πιὸ πλούσια συλλογὴ ἐσχατολογικῶν κειμένων ἀλλὰ καὶ τὴ σοβαρότερη καὶ ἐμβριθέστερη, ἀπ' ὅ,τι γνωρίζουμε, ἐλληνόφωνη μελέτη γύρω ἀπὸ τὴν ἐσχατολογικὴ γραμματεία καὶ σκέψη ἀνὰ τοὺς αἰῶνες. Δυστυχῶς τὸ *Χρησολόγιον* τοῦ Λιγαρίδη παραμένει ἀκόμα ἀνέκδοτο καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ πολλούς,⁶ δὲν ἔτυχε ἀκόμα καμιᾶς σοβαρῆς μελέτης.

Τὸ δεύτερο, πολὺ λιγότερο γνωστὸ, *Χρησολόγιον* εἶναι αὐτὸ τοῦ Νικολάου Παρπαρίγου, μὲ τὸ ὁποῖο θὰ ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ. Γράφτηκε στὸ Ἰάσιο στὰ 1807. Διασώζεται στὸν χειρόγραφο ἐλληνικὸ κώδικα ὑπ' ἀρ. 928 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, στὸ Βουκουρέστι. Οὔτε καὶ αὐτὸ τὸ *Χρησολόγιον* ἔτυχε ποτὲ μιᾶς κάποιας εἰδικῆς μελέτης⁷.

Γιὰ τὸν συνθέτη του δὲν γνωρίζουμε τίποτα, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι εἶναι «παῖς Ἰωάννου» καὶ κατάγεται «ἐκ νήσου Λέσβου». Ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ κείμενο μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ἡ μόρφωσή του εἶναι μέτρια, ὅτι κατὰ πᾶσα πιθανότητα δὲν ἀνήκει στὸν κληρο. Εἶναι μᾶλλον ἔμπορας καὶ προφανῶς μέλος τῆς πατριωτικῆς ἐταιρείας Ἀδελφᾶτον, πού εἶχε ἰδρυθεῖ στὸ Ἰάσιο στὰ 1805. Ὁ Παρπαρίγος ἔχει πνεῦμα

5. Διασώζεται σήμερα σὲ δυὸ χειρόγραφα: Τὸν κώδικα ἀριθμ. 160 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πατριαρχείου Ἱεροσολύμων (πού χρησιμοποιοῦμε ἐδῶ) καὶ τὸν κώδ. ἀριθμ. 386 τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας στὸ Βουκουρέστι. Ὁ κώδ. ἀριθμ. 23 (τοῦ ἔτους 1668) τοῦ Μετοχίου τοῦ Παναγίου Τάφου φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ μέρος μόνο τοῦ *Χρησολογίου*. Σημειώνουμε ἀκόμη ὅτι ὁ συντάκτης τοῦ κώδ. ἀριθμ. 836 τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου, ὁ κληρικὸς Ἱερόθεος Κουκουζέλης, ἠντλήσε ἀπὸ κάποιο χειρόγραφο τοῦ *Χρησολογίου* τοῦ Λιγαρίδη τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἐσχατολογικὰ κείμενα πού ἀντιγράφει.

6. Π. χ. Η. Hionides, *Païsius Ligarides*, New York 1972· Β. Λαούρδας, Ὁ Παΐσιος Λιγαρίδης καὶ οἱ περὶ Κρήτης χρησιμοί, στὸ *Κρητικὰ Χρονικὰ* 2 (1952) 204-210

7. Βλ. παρακάτω, ὑπόσημ. 10.

άνοιχτό, ικανό να δεχτεί και να κάμει κτήμα του τὰ ἐσχατολογικά και «πατριωτικά» κείμενα τὰ πιὸ ποικίλα και τὰ πιὸ ἀντιθετικά ἀπὸ ἄποψη ἰδεολογικῆς τοποθέτησης.

Ὁ Νικόλαος Παρπαρίγος δὲν φαίνεται νὰ ἐπιδίδεται σὲ κανένα εἶδος ἐπιλογῆς και ἀξιολόγησης τῶν κειμένων ποὺ συγκεντρώνει και καταγράφει, κι οὔτε καταβάλλει ἰδιαίτερη προσπάθεια στὴν ταξινόμηση τοῦ ὑλικοῦ του. Στὸ ἐγχείρημά του μοιάζει νὰ συμπεριφέρεται σὰν ἕνας ἐρασιτέχνης συλλέκτης γραμματοσήμων, πού, σὲ μιὰ πρώτη φάση, συλλέγει και βάζει μέσα σ' ἕναν φάκελο τὰ ὅσα γραμματόσημα βρίσκει. Δυστυχῶς τὸ *Χρησολόγιον* τοῦ Παρπαρίγου δὲν ξεπέρασε ποτὲ τὴν πρώτη αὐτὴ φάση. Ἀκόμα και ἡ ἀντιγραφή τῶν κειμένων εἶναι ἀκαλαίσθητη, μὲ πάμπολλα ὀρθογραφικά και ἄλλα λάθη.

Ὁ *Κατάλογος τῶν ἐλληνικῶν χειρογράφων τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας*⁸, καταγράφει ἀπλῶς τὸν τίτλο τοῦ *Χρησολογίου*, δίνει τὸν ἀριθμὸ τῶν φύλλων (259!) και τὸ ἔτος συγγραφῆς (1807) χωρὶς καμιὰ ἄλλη παρατήρηση. Σὲ ἄρθρο του γιὰ τὴ διάδοση τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἔργου και ἰδιαίτερα τοῦ *Πολιτεύματος* τοῦ Ρήγα στὴ Μολδαβία, ὁ Alex. Elian «ἀνακαλύπτει» τὸ χειρόγραφο τοῦ Παρπαρίγου (Nicolas Barbarigos), δίνει ὅμως μιὰ πολὺ βιαστικὴ και, κυρίως, περιφρονητικὴ περιγραφή τοῦ περιεχομένου του⁹. Στὴ συνέχεια, τοὺς ἐρευνητὲς ἀπασχόλησαν μόνο τὰ «πατριωτικά κείμενα» τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ ποὺ καταγράφονται στὶς τελευταῖες σελίδες τοῦ χειρογράφου¹⁰. Στὶς σελίδες ποὺ ἀκολουθοῦν, θὰ δώσουμε πρωτίστως ἕναν πλήρη και ἀναλυτικὸ πίνακα τῶν περιεχομένων τοῦ κώδικα¹¹ και, παράλληλα, θὰ προσπαθήσουμε, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ νὰ ταυτίσουμε τὰ διάφορα κείμενα και νὰ παραπέμψουμε σὲ τυχὸν ἔντυπες και ἔγκυρες ἐκδόσεις τους, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ νὰ σχολιάσουμε και νὰ ἀξιολογήσουμε

8. C. Litzica – N. Camariano, *Catalogul manuscriselor grecesti din Biblioteca Academiei Române*, vol. II, Bucarest 1940, p. 104.

9. Alex. Elian, *Sur la circulation manuscrite des écrits politiques de Rhigas en Moldavie*, in *Revue Roumaine d'Histoire* 2 (1962) 488-497.

10. Γιὰ περισσότερα, βλ. Α. Ἀργυρίου, *Τὰ «πατριωτικά ἔργα» τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ στὸ Χρησολόγιον τοῦ Νικολάου Παρπαρίγου*. Ἡ ἰδεολογικὴ διάσταση τοῦ γεγονότος (ὑπὸ δημοσίευση στὸ περιοδικὸ *Ἵπερεία*. Πρακτικὰ Συνεδρίου).

11. «Πίνακα τῶν ἐμπεριεχομένων ἐν τῇδε τῇ παρούσῃ χρησολογία, χρησῶν και ἄλλων» δίνει και ὁ γραφέας στὸ τέλος (φ. 276αβ // σ. 515-516) τοῦ *Χρησολογίου*, πολὺ σύντομον ὅμως και ἑλλιπῆ. Βλ. ἐδῶ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ.

τὸ περιεχόμενό τους. Στὸ τέλος θὰ ἐπιχειρήσοῦμε νὰ διατυπώσουμε μερικὰ συμπεράσματα ὡς πρὸς τὴν ἀξία καὶ τὴ σημασία τοῦ *Χρησμο-λογίου* στὸ σύνολό του. Στὸν πίνακα τῶν περιεχομένων ποὺ ἐπεξεργαστήκαμε, προβαίνουμε ἀφενδὸς μὲν σὲ ἀρίθμηση τῶν κειμένων, ἀφ' ἑτέρου δὲ σὲ διαίρεσή τους σὲ 4 μέρη, πράγμα ποὺ διευκολύνει τὸν σχολιασμὸ τῶν κειμένων καὶ τὴν ἀξιολόγησή τους. Στὴν ἀντιγραφή διορθώσαμε σιωπηρὰ τὴ στίξη καὶ τὴν πολὺ κακὴ ὀρθογραφία¹².

[Π Ι Ν Α Κ Α Σ Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Ω Ν]

A

1) σ. 2-48: Προφητεία τοῦ μακαρίτου ἱερομονάχου Ἀγαθαγγέλου τῆς μοναδικῆς πολιτείας τοῦ Μεγάλου Βασιλείου, γενηθεῖσα ἐν Μεσσίνη τῆς Σικελίας ἔτει τῆς ἀπολυτρώσεως ἡμῶν χιλιοστῶ διακοσιαστῶ ἑβδομηκοστῶ ἐνάτῳ, καθὼς εἰς αὐτὸν ἐκ Θεοῦ ἀπεκαλύφθη ἡ ὁποία προφητεία μετὰ ταῦτα ἐν Μεδιολάνῳ ἐν τῷ χιλιοστῷ πεντακοσιοστῷ πεντηκοστῷ ἐνάτῳ ἔτει ἐδόθη εἰς φῶς παρὰ τοῦ αἰδεσιμωτάτου πατρὸς καὶ ἱερομονάχου τῆς τοῦ ἁγίου Βενεδίκτου τάξεως Ἰακώβου τοῦ Παλαιοτάτου· νῦν δὲ ἐρμηνευθεῖσα ἐκ τῆς ἰταλικῆς διαλέκτου εἰς πεζὴν φράσιν παρὰ τοῦ πανοσιωτάτου ταπεινοῦ ἀρχιμανδρίτου, ἤτοι χωρεπισκόπου Πολυανῆς καὶ Βαρδάρων, ναὶ μὴν καὶ τῆς ἐν Λειψία ὀρθοδόξου ἐκκλησίας ἐπόπτου καὶ συνηγόρου, Θεοκλήτου τοῦ καὶ Πολυεΐδου¹³.

12. Ὅφειλουμε ἐπίσης νὰ ὁμολογήσουμε ὅτι δὲν εἶδαμε τὸ ἴδιο τὸ χειρόγραφο ἀλλὰ ἐργαστήκαμε πάνω σὲ μιὰ μικροταινία κακῆς ποιότητος τοῦ τέλους τῆς δεκαετίας τοῦ 1970, ὅπου πολλὲς σελίδες λείπουν καὶ ἄλλες παρουσιάζονται ἐξαιρετικὰ δυσανάγνωστες. Τὸ χειρόγραφο ἀποτελεῖται ἀπὸ 276 φύλλα μὲ ἀρίθμηση ἀπὸ 1-276 (ἀρίθμηση μεταγενέστερη). Ἡ ἀρχικὴ ἀρίθμηση γίνεται κατὰ σελίδα ἀπὸ 1-516. Τὰ φύλλα ποὺ περιέχουν ἓνα ἢ δύο σχέδια δὲν σελιδοποιοῦνται. Ὁ κώδικας περιέχει 22 σχέδια ἢ γραβοῦρες (βλ. στὸ τέλος ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ I, Πίνακας τῶν σχεδίων). Κάθε σχέδιο καταλαμβάνει ὅλοκληρη σελίδα καὶ ἱστορεῖ τὸν χρησμὸ τῆς ἀπέναντι σελίδας. Ὅταν σ' ἓνα φύλλο ὑπάρχει ἓνα μόνο σχέδιο, ἢ ἄλλη σελίδα τοῦ φύλλου αὐτοῦ (recto ἢ verso) παραμένει λευκή.

13. Ἐπειδὴ ὁ Παρπαρίγος ἀντιγράφει, ὅταν ὑπάρχουν καὶ τὶς γνωρίζει, ἀπὸ ἔντυπες ἐκδόσεις, παραβάλαμε τὸ κείμενό του μὲ τὴν "ἔκδοση τοῦ 1791" τοῦ Ἀγαθάγγελου, τὴν προσγραφόμενη στὸν Ρήγα Βελεστινλή. Τὰ δυὸ κείμενα παρουσιάζουν μεγάλες διαφορὰς (ἀπλοποίηση στὴ γλῶσσα, εἰσαγωγή, διαί-

2) σ. 48-79: 'Εξήγησις εἰς τὸ ΙΓ' καὶ ΙΖ' κεφάλαιον τῆς 'Αποκαλύψεως τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ θεολόγου, παρὰ τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου Πανταζῆ τοῦ Λαρισαίου. Κατὰ τῶ (sic) χιλιοστῶ καὶ ἑπτακο-

ρηση σὲ 10 κεφάλαια, ἀποσπάσματα ποὺ λείπουν ἀπὸ τὴν ἔκδοσιν τοῦ 1791, κ.λπ.). Ἀντίθετα τὸ κείμενον τοῦ Στεφανίτζη (1838) παρουσιάζει μεγάλη συγγένεια μὲ τὸ κείμενον τοῦ *Χρησιολογίου*. Ὁ Στεφ. διατείνεται ὅτι ἡ ἔκδοσίν του στηρίζεται σὲ 12 παλαιὰ χειρόγραφα, ἀλλὰ, κατὰ τὸν Εὐλόγιο Κουρίλα (*Θεόκλητος Πολυείδης*, σ. 223-4), πρόκειται μᾶλλον γιὰ τὸ κείμενον τῆς ἔκδοσιν τοῦ Ζηλοπροφήτη (1837). Στὸ κείμενον Παρπ. ὑπάρχουν καὶ 24 συντομώτατες ὑποσημειώσεις διασπαρμένες σὲ 12 σελίδες εἶναι πρωτίστως ἐπεξηγηματικὲς καὶ ἀναφέρονται: στὸ «σύστημα τῆς Ὁρθοδοξίας», στὰ πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας, στὸ «τρικόρονον τοῦ Πάπα», στὴν αἰρετικὴ Γαλλία, στὸν «μπόνα πάρτε», στὸ Λούθηρο, στὴ ρωσικὴ μοναρχία καὶ τοὺς Ρώσσοις μονάρχες, στὸν «καιρὸ» ἐκπλήρωσης τῶν προφητειῶν τοῦ Ἀγαθάγγελου. Οἱ ὑποσημειώσεις γράφτηκαν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Α' (1801- 1825), καταγράφουν δὲ τὴ στενὴ ὀρθόδοξη συνείδησιν τοῦ συγγραφέα τοῦ καὶ τὴν προρωσικὴ ἰδεολογικὴ του τοποθέτησιν. Χωρὶς νὰ θέλουμε νὰ ἀνακινήσουμε τὸ θέμα γιὰ τὴν τυχὸν πατρότητα τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ ὡς πρὸς τὴν ἔκδοσιν τοῦ 1791, θὰ θέλαμε νὰ κάνουμε τὴν ἐξῆς παρατήρησιν: Ἡ ἀντιπαραβολὴ τοῦ κειμένου τῆς ἔκδοσιν αὐτῆς μὲ τὸ κείμενον τοῦ *Χρησιολογίου*, τοῦ Στεφανίτζη, ἢ καὶ μὲ ἄλλα χειρόγραφα κείμενα τοῦ Ἀγαθάγγελου, δείχνει ὅτι ὁ «ἐκδότης τοῦ 1791» προέβη σὲ σοβαρὰς τομὰς καὶ ἀλλοιώσεις τοῦ κειμένου· εἶναι δὲ ὅλες νοηματικὸν περιεχομένου καὶ ἀφοροῦν στὰ μέρη ἐκεῖνα τοῦ κειμένου ποῦ, γύρω στὰ 1800, τόσο ἡ ἐρμηνευτικὴ ὅσο καὶ ὁ λαὸς ἀπέδιδαν στὴν πτώσιν (ἢ τὴν προσδοκώμενη πτώσιν) τῆς Γαλλίας καὶ τοῦ Ναπολέοντα. Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῆ κρινόμενη, «ἢ προσγραφόμενη στὸ Ρήγα ἔκδοσιν», ὅποιος κι ἂν εἶναι ὁ ἐκδότης τῆς, δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ ἔγινε στὰ 1791, πρέπει δὲ νὰ τὴν τοποθετήσουμε στὰ 1803 ἢ λίγο ἀργότερα, πάντως πρὶν ἀπὸ τὸ 1806. {Βασικὴ βιβλιογραφία: Εὐλ. Κουρίλας, *Θεόκλητος Πολυείδης...*, Ἀθήνα 1935· Ἀλ. Πολίτης, Ἡ προσγραφόμενη στὸν Ρήγα πρώτη ἔκδοσιν τοῦ Ἀγαθάγγελου. Τὸ μόνον γνωστὸ ἀνάτυπον, στὸ *Ὁ Ἐραμιστὴς* 7 (1969) 173-192· Δαμ. Δόικος, Ὁ Ἀγαθάγγελος ὡς προφητικὸν ἀποκαλυπτικὸν ἔργον καὶ τὸ μῆνυμά του, στὸ *ΕΕΘΣΑΠΘ, Μνήμη 1821*, Θεσσαλονίκη 1977, σ. 95-126· Δημ. Καραμπελόπουλος, Ἦταν τελικὰ ὁ Ρήγας ἐκδότης τοῦ «Ἀγαθάγγελου;», Ἀθήνα 2009· Γ. Καραμπελιάς, Ἡ ἀνολοκλήρωτη ἐπανάστασις τοῦ Ρήγα, Ἀθήνα 2011 (ἔργον καὶ πλούσια γιὰ τὸ θέμα βιβλιογραφία). Κι ἀκόμα : Γ. Γ. Λαδῆς - Ἀθ. Δ. Χατζηδημῶς, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791-1796*, Ἀθήνα 1976, σ. 107-108· Φίλ. Ἡλιοῦ, *Προσθήκας στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία. Α' Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ Ε. Legrand καὶ Η. Pernot (1515-1799)*, Ἀθήνα 1973, σ. 311-313}.

σιοστῶ ὀγδοηκοστῶ ἐνάτῳ ἔτει.

- 3) σ. 72-79: Τοῦ ΙΖ' κεφαλαίου τῆς ἱερᾶς καὶ θείας Ἀποκαλύψεως Ἰωάννου τοῦ θεολόγου, Ἐξήγησις τοῦ αὐτοῦ Πανταζῆ τοῦ Λαρισαίου¹⁴.
- 4) σ. 79-96: Τοῦ αὐτοῦ, Ἐξήγησις εἰς τὸν χρησμὸν τοῦ ἁγίου Ταρρασίου, πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως¹⁵.
- 5) σ. 96-101: Τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Μεθοδίου, ἀρχιεπισκόπου Πατάρων, Περὶ τοῦ μέλλοντος γενέσθαι ἐν τῷ τέλει τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος, δι' αἰτίαν τοῦ εὐσεβοῦς καὶ σοφοῦ βασιλέως Λέοντος¹⁶.
- 6) σ. 102-106: Τοῦ αὐτοῦ,
Ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, κατὰ τὸν προφήτην Ἰεζεκιήλ ...¹⁷
- 7) σ. 106-109: Τοῦ αὐτοῦ,
Οὐαί μοι, ἐπτάλοφε πόλις, ὅταν τὸ γένος τοῦ Ἰσμαήλ ...¹⁸

14. Οἱ δύο παραπάνω ἐρμηνεῖες ἐκδόθηκαν ἀπὸ τὸν Π. Δ. Στεφανίτζη, *Συλλογὴ διαφόρων προρρησιῶν...*, Ἀθήνα 1938, σ. 8-44. Τὸ κείμενο εἶναι τὸ ἴδιο μὲ λίγες λεκτικὲς μόνο διαφορὰς. Στὴ σελίδα 71 τοῦ χειρογράφου ἔχουμε μιὰ λίστα ὀνομάτων (ΟΤΜΑΝΗΣ, ΤΕΙΤΑΝ, ΜΟΑΜΕΤΙΣ, ΑΧΑΙΜΕΘ, ΛΑΤΕΙΝΟΣ, ΒΕΝΕΔΙΚΤΟΣ), ποὺ τὰ ψηφία τους δίνουν τὸν ἀριθμὸ 666. Στὴ σελίδα 79 ὑπάρχει ἡ σημείωσις: «Ἐξηγήθη (τὸ ΙΖ' κεφ.) ἐν ἔτει 1789: Ἰανουαρίου πρώτη». Ἐπομένως τὸ κείμενο Παρπ. μᾶς δίνει τὸν χρόνον ἐκτέλεσης (1789) τῆς ἐρμηνείας τῶν δύο κεφαλαίων τῆς Ἀποκάλυψης ἀπὸ τὸν Πανταζῆ. Γιὰ τὸ θέμα αὐτό, ἀλλὰ καὶ γενικὰ γιὰ τὶς ἐρμηνεῖες τοῦ Πανταζῆ τοῦ Λαρισαίου, βλ. Α. Αργυρίου, *Les Exégèses grecques de l'Apocalypse ...* ὁ. π., σ. 357-389.

15. Ἐκδοσις τοῦ κειμένου, μὲ ἀσήμαντες παραλλαγὰς στὸν Π. Δ. Στεφανίτζη, ὁ. π., σ. 68-77. Περισσότερα γιὰ τὸν χρησμὸν καὶ τὴν ἐρμηνεία του ἀπὸ τὸν Πανταζῆ στὸ Α. Αργυρίου, ὁ. π.

16. Τὸ *Περὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου καὶ περὶ Ἀντιχρίστου* κείμενο τοῦ Ψευδο-Μεθοδίου Πατάρων εἶναι τὸ πιὸ γνωστὸ καὶ τὸ πιὸ διαδεδομένο ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ ἐσχατολογικὰ κείμενα· εἶναι ἐπίσης τὸ κείμενο ποὺ ἐξάσκησε τὴν πιὸ μεγάλη ἐπίδραση στὴ χριστιανικὴ ἐσχατολογικὴ σκέψη, τόσο στὴν Ἀνατολὴ ὅσο καὶ στὴ Δύση. Γιαυτὸ καὶ οἱ παραλλαγές, οἱ ἀναπροσαρμογές καὶ οἱ παραφράσεις του ὑπῆρξαν πολυάριθμες. Βλ. τὴν τελευταία κριτικὴ ἐκδοσις στὸ: An. Lolos, *Die Apokalypse des Ps.-Methodios*, Meisenheim am Glan 1976. Βλ. ἐπίσης μιὰ ἐκτενὴ παραλλαγὴ στὸ *Monumenta SS Patrum Orthodoxographa*, Bâle 1569, I, 89-99 καὶ μιὰ βραχύτερη στὸ *Journal Asiatique* 9 (1917) 456-457. Γιὰ τὴν ἐπίδραση τοῦ Ψευδο-Μεθοδίου στὴ Δύση: Cl. Carozzi, *Apocalypse et salut dans le christianisme ancien et médiéval*, Paris 1999. Τὸ κείμενο Παρπ. τὸ βρίσκουμε, σὲ παραλλαγὴ βέβαια, καὶ στὸν Π. Δ. Στεφανίτζη, ὁ. π., σ. 45-51.

17. Βλ. τὸ ἴδιο κείμενο στὸ Παῖσιου Λιγαριδῆ *Χρησμολόγιον*, φ. 261α-262β.

18. Βλ. τὸ ἴδιο κείμενο στὸ Παῖσιου Λιγαριδῆ *Χρησμολόγιον*, φ. 262β-263α.

- 8) σ. 109-110: Τοῦ αὐτοῦ, Περὶ τοῦ μέλλοντος βασιλέως Ἰωάννου, τοῦ θρυλουμένου πτωχοῦ καὶ ἐκλεκτοῦ βασιλέως ...¹⁹
- 9) σ. 110: Χρησμός γράφεται τοιοῦτος εἰς τὸν πτωχὸν τοῦτον Ἰωάννην:
 Ὁ πτωχὸς δὲ ὁ βιώτης, ὁ πτωχὸς ὁ πατριώτης,
 ἐκ τοῦ Νότου τῆς θαλάσσης βασιλείαν τὴν κυρίαν
 παντὸς δέξεται τοῦ κόσμου
 σ. 110-111: Σχόλιον τοῦ χρησμοῦ²⁰.
- 10) σ. 111-113: Τοῦ ὀσίου Δανιὴλ τοῦ Στυλίτου τὴν ἔκθεσιν ὅπου ἔκαμε πρὸς τὸν βασιλέα Λέοντα τὸν Ἀρμένιον, ἧς ἡ ἀρχὴ ἄρχει οὕτως
 Ἐν ταῖς ἑσχάταις ἡμέραις ...²¹
- 11-19) σ. 113-114: Χρησμός. Προφητεία περὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ὀσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς Ἀνδρέου τοῦ διὰ Χριστὸν Σαλοῦ, ἦν ἐδιηγῆσατο πρὸς Ἐπιφάνιον τὸν χρηματίσαντα ἀρχιεπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, τὸν καὶ ὁμολογητήν²².

19. Βλ. τὸ ἴδιο κείμενο στὸ Παῖσιου Λιγαρίδη *Χρησμολόγιον*, φ. 263α.

20. Βλ. τὸ ἴδιο κείμενο στὸ Παῖσιου Λιγαρίδη *Χρησμολόγιον*, φ. 263αβ. Ὁ Παρπαρίγος δὲν φαίνεται νὰ γινώριζε τὸ *Χρησμολόγιον* τοῦ Λιγαρίδη, γιὰ τὰ κείμενα ποὺ συναντᾶμε καὶ στὰ δυὸ χρησμολόγια παρουσιάζουν πάντα διαφορές, ἔστω κι ἂν αὐτὲς δὲν εἶναι σημαντικές. Στὸν Πίνακά του ὁ Παρπαρίγος σημειώνει τὰ κείμενα 5-9 (σ. 96-111) μὲ ἓνα τίτλο: «Χρησμός τοῦ ἁγίου Μεθοδίου ἀρχιεπισκόπου Πατάρων».

21. Βλ. Λιγαρίδης, *Χρησμολόγιον*, φ. 269α, ὁ ὁποῖος ἀναφέρεται στὸν Δανιὴλ τὸν Στυλίτη ὡς ἐρμηνητὴ τῶν προφητειῶν τοῦ μοναχοῦ Λεοντίου. Οὔτε ἡ μιὰ οὔτε ἡ ἄλλη πληροφορία εἶναι δυνατὸν νὰ ἀληθεύουν. Ὁ Δανιὴλ ὁ Στυλίτης, ποὺ λέγεται ὅτι προεῖδε τὴν ἥττα τῶν Βανδάλων ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς, ἤκμασε τὸν 5ον αἰῶνα, ἐπὶ τῆς βασιλείας Λέοντος Α΄ (457-474) καὶ Λέοντος Β΄ (474), ἐνῶ ὁ εἰκονομάχος αὐτοκράτορας Λέων Ε΄ ὁ Ἀρμένιος βασίλευσε στὶς ἀρχὲς τοῦ 9ου αἰῶνα (813-820). Ὅσο γιὰ τὸν μοναχὸ Λεόντιο, ἡ δράση του τοποθεταῖται μετὰ τὴ βασιλεία (886-912) τοῦ Λέοντος Στ΄ τοῦ Σοφοῦ. Ἡ ἀποδιδόμενη ἐδῶ στὸν ὀσιο Δανιὴλ προφητεία εἶναι μιὰ ἀποσπασματικὴ παραλλαγή τῶν προφητειῶν τοῦ Ψευδο-Μεθοδίου Πατάρων, στὸν ὁποῖο ἄλλωστε γίνεται ἀναφορὰ. Ἀπόσπασμα τοῦ χρησμοῦ ἀπὸ κώδικα τοῦ Παλέρμου δημοσιεύει ὁ Β. Λαούρδας στὰ *Κρητικὰ Χρονικὰ* 5 (1951) σ. 239. Ἄλλοι ὁ ἴδιος χρησμός ἀποδίδεται στὸ Λέοντα τὸν Σοφὸ (δ.π. σ. 241).

22. Ἡ προφητεία, ἢ οἱ προφητείες, τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ διὰ Χριστὸν Σαλοῦ εἶναι ἐπίσης ἓνα βυζαντινὸ ἐσχατολογικὸ κείμενο μὲ εὐρύτατη διάδοση στὴν Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία καὶ μὲ πολλὲς παραλλαγὲς καὶ ἀναπροσαρμογές. Παρουσιάζεται ἄλλοτε σὲ μορφή ἐκτενὴ κι ἄλλοτε σὲ μορφή συντομότερη. Τὴν

- σ. 114-116: Περὶ τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως.
 σ. 116-118: Περὶ τοῦ δευτέρου καὶ (sic) βασιλέως καὶ περὶ ἀρχῆς ὀδύνων.
 σ. 118-119: Περὶ τοῦ τρίτου βασιλέως.
 σ. 119-120: Περὶ τοῦ τετάρτου ἀγαθοῦ βασιλέως.
 σ. 120: Περὶ τοῦ πέμπτου ἀγαθοῦ βασιλέως.
 σ. 120-123: Περὶ τῶν τριῶν βασιλέων.
 σ. 123-134: Περὶ τῆς γυναικείας βασιλείας.
 σ. 134-137: Περὶ τῶν ἐθνῶν.
 20) σ. 138-154: Ὅρασις Δανιὴλ τοῦ μοναχοῦ τοῦ ἐξ Ἀγαρηνῶν, ὃς πρῶτον μὲν εἰς κατὰ μαρτύρων αἷμα βαπτισθεὶς εἶτα θείῳ ζήλῳ ραντισθεὶς, ἐν τῇ τῶν πόλεων βασιλευούσῃ ἐλθὼν, ἤθελε μαρτυρίου στέφανον ἀνακτήσασθαι τῇ ἐκχύσει τοῦ αἵματος αὐτοῦ, ἐν ἔτει 1764 κατὰ μῆνα Νοέμβριον²³.
 21) σ. 154-159: Δανιὴλ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, Περὶ τῆς Ἑπταλόφου²⁴.

συναντᾶμε ἐπίσης εἴτε ἐνσωματωμένη στὸ *Βίον καὶ πολιτείαν τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου*, εἴτε ἀνεξάρτητη. Ἐδῶ (ἀριθμ. 11-19) ἔχουμε μιὰ ἐκτενὴ ἀνεξάρτητη παραλλαγή πού τὴ συναντᾶμε καὶ στὸ *Χρησμολόγιον* τοῦ Λιγαρίδη, φ. 254α-259α, ὅμως μὲ πολὺ μεγάλες διαφορές. Βλ. μιὰ σύντομη παραλλαγή στὸ Α. Α. Vassiliev, *Anecdota greco-byzantina*, Moscou 1893, σ. 50-58 καὶ μιὰ ἐκτενὴ στὸ *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἁγίου Ἀνδρέου τοῦ διὰ Χριστὸν Σαλοῦ*, Βόλος 1961, σ. 87-95. Νεότερη κριτικὴ ἔκδοσις στὸ Lennart Rydén, *The life of St. Andrew the Fool*, Uppsala, Uppsala University Press, Stockholm 1995, 2 τόμοι. Βλ. ἐπίσης L. Rydén, *The Andreas Salos Apocalypse*, in *D.O.P.* 28 (1974) 199-261.

23. Τὰ χειρόγραφα πού περιέχουν τὴν ὄπτασία αὐτὴ εἶναι πολλὰ. Βλ. ἐκδόσεις τοῦ μαρτυρίου καὶ τῆς ὄπτασίας τοῦ ἐξ Ἀγαρηνῶν Δανιὴλ: Ἀν. Κωνσταντινίδης, *Ὁ νεοφώτιστος Ὁθωμανὸς καὶ ἡ περὶ τῆς ἐλληνικῆς ἐθνεγεροσύνης ὄπτασία αὐτοῦ*, Ἀθήνα 1878 Π. Β. Πάσχος, *Ἰσλάμ καὶ Νεομάρτυρες...*, στὸ *ΕΕΘΣΠΑ* Λ' (1995) 413-474, οἱ ὁποῖοι ἐκδίδουν τρεῖς παραλλαγές τῆς ὄπτασίας. Τὸ κείμενο τοῦ Παρπαρίγου προσφέρει μιὰ τέταρτη παραλλαγή. Ὅμως τὸ περιεχόμενο καὶ ὁ ἰδεολογικὸς προσανατολισμὸς εἶναι πάντα τὰ ἴδια. Γιὰ τὴ διάδοσή της στὴ Ρουμανία, βλ. A. et Em: Timotin, *Scieri eshatologice postbizantine: Vedenia Sofianei. Viatalui Anastasie. Vedenia lui chir Daniil*, Bucarest 2002.

24. Κείμενο ψευδεπίγραφο, ἀφοῦ πατριάρχης μὲ τὸ ὄνομα Δανιὴλ δὲν χρημάτισε στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ Λιγαρίδης κάνει λόγο γιὰ τὸν ὄσιο Δανιὴλ τὸν Στυλίτη: «Τὸ τί μέλλει νὰ γένη ἀφ' οὗ βασιλεύσῃ ὁ θεόπεμπτος βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων, ὁ χαριτώνυμος Ἰωάννης, τὸ λέγει ὁ Λεόντιος καὶ τὸ ἐρμηνεύει ὁ στυλίτης ὄσιος Δανιὴλ κατὰ λογάδην» (*Χρησμολόγιον*, φ. 269α).

- 22) σ. 159: Χρησμός τοῦ τῶν Περσῶν Χοσροῦ βασιλέως²⁵.
- 23) σ. 159-160: Περί τοῦ πότε θέλει γενέσθαι τὴν δευτέραν παρουσίαν²⁶.
- 24) σ. 160-163: Χρησμός ὁποῦ εὐρέθη ἐπάνωθεν τοῦ μνημείου τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου²⁷.
- 25) σ. 163-191: Χρησμοὶ τοῦ σοφωτάτου καὶ βασιλέως Λέοντος, Περί καταπτώσεως καὶ ἀναστάσεως τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων²⁸.

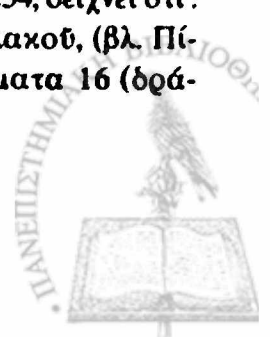
Τὸ ἀποδιδόμενο στὸν πατριάρχη κείμενο εἶναι ἄρκετὰ σύντομο, λαϊκότεροπο ἀλλὰ πολὺπλοκο· γιὰ τὴ σύνθεσή του χρησιμοποιοῦνται στοιχεῖα δανεισμένα τόσο ἀπὸ τὸν Ψευδο-Μεθόδιο ὅσο καὶ ἀπὸ τὸν Ἄνδρέα τὸν Σαλό, τὸν πένητα βασιλέα καὶ ἄλλα. Βλ. καὶ Λιγαρίδης, *Χρησιμολόγιον*, φ. 130β-133β («Χρησμός 35ος παρωχημένος»), γιὰ τὴ συγγένεια τοῦ περιεχομένου.

25. Συναντᾶται σὲ ἄρκετὰ χειρόγραφα. Βλ. *Χρησιμολόγιον* τοῦ Λιγαρίδη, φ. 112β-113α σὲ ἄλλη παραλλαγή καὶ μὲ «σχόλιον τοῦ Λασκάρεως» (φ. 113αβ).

26. Σημείωση χωρὶς μεγάλο ἐνδιαφέρον. Ἀναφέρεται στὴν πάγκοινη δοξασία ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ κόσμου θὰ διαρκέσει ἐπτὰ αἰῶνες, κατ' ἀναλογία μὲ τὴ δημιουργία τοῦ κόσμου σὲ ἐπτὰ ἡμέρες. Ὁ Λιγαρίδης ἀφιερώνει στὸ θέμα αὐτὸ πολλές σελίδες γεμάτες εὐρυμάθεια.

27. Ὁ χρησμός, ἀποδιδόμενος στὸν πρῶτο μετὰ τὴν Ἄλωση πατριάρχη Γεννάδιο Σχολάριο, γνώρισε μεγάλη διάδοση. Συναντᾶται σὲ πάμπολλα χειρόγραφα καὶ ἐκδόθηκε πολλές φορές. Βλ. (Ψευδο-) Δωροθέου Μονεμβασίας, *Χρονογραφία*, Βενετία 1684, σ. 547-549 *PG.* 160, 771-772· Στεφανίτζης, *δ.π.*, σ. 51-54. Ἐπίσης Λιγαρίδης, *Χρησιμολόγιον*, φ. 168α-169α, ὅπου καὶ σχόλια τοῦ Λιγαρίδη.

28. Οἱ Χρησμοὶ Α΄ - ΙΕ΄ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, συνοδευόμενοι ἐκάστοτε ἀπὸ ἐξήγηση, ἀλληγορικὴ παράφραση καὶ γραβούρα. Τὰ πιὸ γνωστὰ καὶ τὰ πιὸ διαδεδομένα βυζαντινὰ ἐσχατολογικὰ κείμενα, μαζί μὲ τὴν προφητεία τοῦ Ψευδο-Μεθοδίου Πατάρων. Ἡ Κατ. Κυριακοῦ, *δ.π.*, σ. 43-103, καταγράφει 32 ἱστορημένα χειρόγραφα καὶ 11 ἔντυπες ἐκδόσεις. Παραβάλαμε τὸ κείμενο Παρπ. μὲ τὸ κείμενο τῶν ἐκδόσεων: *PG.* 107, 1123-1141· Στάνος, *δ.παρακ.*, Δ΄, 470-487· Στεφανίτζης, *δ.π.*, σ. 90-122· Κατ. Κυριακοῦ, *δ.π.*, σ. 181-187. Τὸ ὅλο κείμενο εἶναι παντοῦ τὸ ἴδιο μὲ ἐλάχιστες διαφοροποιήσεις. Ὁ Στάνος καὶ ὁ Στεφανίτζης παραλείπουν τὶς γραβοῦρες. Ἡ ἐκδοσιὶς τοῦ J. Migne στὴν *PG.* περιλαμβάνει 15 γραβοῦρες, τῶν ὁποίων ἡ ἐξήγηση στὰ λατινικὰ χρονολογεῖται ἀπὸ τὸ 1596. Τὸ *Χρησιμολόγιον* τοῦ Παρπαρίγου περιλαμβάνει 22 γραβοῦρες ἀριθμημένες ἀπὸ 1 ἕως 22 (βλ. παρακάτω Παράρτημα I, Πίνακα) στὴ μικροταινία ποὺ διαθέτουμε λείπει ἡ γραβούρα αριθμ. 19. Ἡ ἀντιπαραβολὴ τῶν σχημάτων (γραβοῦρες) Παρπ. μὲ τὰ σχήματα (σύνολο 68) ποὺ ἀναπαράγει φωτοτυπικὰ ἀπὸ διάφορες πηγὲς ἡ Κατ. Κυριακοῦ, *δ.π.*, σ. 195-234, δείχνει ὅτι: τὸ χειρόγραφο Παρπ. περιλαμβάνει 17 ἀπὸ τὰ σχήματα Κυριακοῦ, (βλ. Πίνακα). Ἀπὸ τὸν κατάλογο Κυριακοῦ ἀπουσιάζουν τα σχήματα 16 (δρά-

- 26) σ. 191-199: Χρησμός ΙΣΤ΄ : Περί ἀναστάσεως Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἐξήγησις τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου κυρίου Πανταζῆ τοῦ Λαρισαίου²⁹.
- 27) σ. 199-209: Χρησμός Στεφάνου Ἀλεξανδρέως τοῦ οἰκουμενικοῦ διδασκάλου, γεγονῶς ἐν ἔτει ψν΄ ἐπὶ τῆς βασιλείας Ἡρακλείου τοῦ βασιλέως καθ’ ὃν χρόνον ἐγεννήθη ὁ ἄθεος καὶ παμμίαρος Μωάμεθ. Ἐξηγηθεὶς δὲ παρὰ τοῦ σοφωτάτου διδασκάλου Πανταζῆ τοῦ Λαρισαίου τῷ δεκάτῳ δευτέρῳ ἔτει τῆς βασιλείας Ἡρακλείου, ἦτοι τῷ Ἐρλα΄ ἔτει ἀπὸ κτίσεως κόσμου³⁰.
- 28) σ. 209-210: Χρησμός περὶ Κωνσταντινουπόλεως³¹ [14 στίχοι, μὲ

κοντας-φίδι ξαπλωμένος καὶ περιτυλίγοντας μὲ τὸ σῶμα του πέντε κυπαρίσσια), 20 (λεοντάρι καὶ πτηνὰ κατασπαράσσοντα δράκοντα-φίδι), 21 (Περί-βόλι-παράδεισος μὲ ζῶα καὶ φυτὰ) καὶ 22 (βουβάλι ποῦ τρώει δροσερὸ μαρούλι) τοῦ χειρογράφου Παρπ. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι οἱ γραβοῦρες Παρπ. ἔχουν πολὺ διαφορετικὸ στυλ ἀπὸ ὅλες γενικὰ τὶς γραβοῦρες Κυριακοῦ· ἡ συγγραφέας ἄλλωστε δὲν ἀναφέρεται καθόλου στὸν κώδ. Παρπαρίγου. Νὰ σημειωθεῖ τέλος ὅτι 5 μόνο γραβοῦρες Παρπ. φέρουν ἕναν τίτλο (βλ. Πίνακα). Ἡ διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς Κατερίνας Κυριακοῦ, *Οἱ ἱστορημένοι χρησμοὶ τοῦ Λέοντα τοῦ Σοφοῦ. Ἱστορικὴ τοποθέτηση καὶ εἰκονογραφικὴ ἐξέταση* (15ος - 19ος αἰ.), Θεσσαλονίκη 1988, ἀποτελεῖ μιὰ λίαν ἐμπεριστατωμένη μελέτη πάνω στοὺς Χρησμοὺς τοῦ Λέοντα τοῦ Σοφοῦ. Βλ. ἀκόμα J. Vereecken – Lydie Hadermann-Misguich, *Les Oracles de Léon le Sage illustrés par Georges Klontzas*, Venise, Institut hellénique, 2000.

29. Σὲ πολλὰ χειρόγραφα καὶ ἐκδόσεις ὁ χρησμός αὐτὸς ἀποτελεῖ μέρος τῆς προηγούμενης ομάδας καὶ εἶναι ὁ γνωστότερος ἀπὸ τοὺς χρησμοὺς τοὺς ἀποδιδόμενους στὸν αὐτοκράτορα Λέοντα Στ΄. Βλ. τὸ κείμενο καὶ τὴν ἐρμηνεία τοῦ Πανταζῆ τοῦ Λαρισαίου στὸ Στεφανίτζης, ὁ.π., σ. 122-132.

30. Βλ. τὸ ἴδιο κείμενο στὸ Στεφανίτζης, ὁ.π., σ. 57-67. Ὁ Παρπαρίγος γράφει ἀσφαλῶς ἐκ παραδρομῆς «ἐν ἔτει ψν΄» (=750) ἀντὶ γὰρ ψγ΄ (=703, Στεφανίτζης). Φυσικὰ ὁ Ἡράκλειος βασίλευσε ἀπὸ τὸ 610 ἕως τὸ 641. Ἐπίσης, στὴ συνέχεια τοῦ παραπάνω τίτλου, ὁ Παρπαρίγος προσθέτει: «Μία Σεπτεμβρίου ἐγένετο τὸ κάτωθεν θεμάτιον. Τούτοις κανονίσαντος κρατῆσαι ἐν ἰσχύι μὲν ἔτη τθ΄, ἐν δὲ συστροφῇ καὶ ἀκαταστασίᾳ ἕτερα ἔτη νς΄· ὥστε εἶναι τὴν διακράτησιν αὐτῶν ἅπασαν, εὐτυχοῦσαν καὶ δυστυχοῦσαν, ἔτη τξε΄, καθ’ ἃ καὶ ὁ προφήτης Ἡσαΐας φησί: “Τάδε λέγει Κύριος· ἔτι ἐνιαυτὸς ὡς ἐνιαυτὸς μισθωτοῦ καὶ ἐκλείψει ἡ δόξα Κηδάρ, καὶ τὸ κατάλοιπον τῶν τοξευμάτων υἰῶν Κηδάρ ἔσται ὀλίγον”. Χρῆ δὲ εἶδέναι ὅτι ὁ Κηδάρ ἦν δεύτερος υἱὸς τοῦ Ἰσμαήλ».

31. Οἱ χρησμοὶ 28-50 (σ. 209-230) παρουσιάζονται στὸν Πίνακα τοῦ Παρπαρίγου κάτω ἀπὸ ἕνα μόνο τίτλο: «Ἐτεροὶ χρησμοὶ διαφόρων χρησμολόγων».

σύντομη ἐξήγηση].

ἀρχ. Τὸ βαστάρι τῆς κανδήλας ἔφαγέ το τὸ ποντίκι ...

τέλ. ... νὰ φωτίση εἰς τὸν κόσμον καὶ νὰ ξαναλάμψη πάλιν.

29) σ. 210-211: Ἔτερος χρησμός [23,5 στίχοι]

ἀρχ. Ἴδὲ θῆτα, ἰδὲ κάπα, ἰδὲ πόλεμον ποὺ ἔχουν ...

τέλ. ... καὶ τὴν πίταν θὰ τὴν φάγει.

Ἄλλο πλέον δὲν σὰς λέγω κι ὅσον θέλετε γελάτε.

30) σ. 211-212: Ἔτερος χρησμός [10,5 στίχοι]

ἀρχ. Ἐρχομένης τῆς Ἰνδίκτου, τῆς ἐβδόμης, τῆς ὀγδόης ...

τέλ. ... καὶ ἀλώπηξ συνεισηλθε καὶ οὐαὶ δταν συσμίξουν, ἤλιε, μὴν ἀνατέλλης.

Οἱ χρησμοὶ αὐτοὶ ἀνήκουν στὴν ὁμάδα ἐκείνη τῶν χρησμῶν ποὺ ἀποδίδονται ἄλλοτε στὸν Λέοντα τὸν Σοφὸ κι ἄλλοτε στὸν μοναχὸ ἢ ἄρχοντα Λεόντιον, ἐνίοτε δὲ καὶ στὸν πρωτονοτάριο Ἀρσένιο (βλ. Λιγαριδῆς, *Χρησιολόγιον*, φ. 156α-168α, «Χρησμός τεσσαρακοστὸς πρῶτος παρωχημένος, Λεοντίου μοναχοῦ»)· τοὺς ὀνομάζουμε ἐπίσης *αἰνίγματα*, γιὰ τὸ ἔχουν χαρακτηριστὰ ἀλληγορικὰ καὶ συμβολικὰ (βλ. E. Legrand, *Les Oracles de Léon le Sage*, Παρίσι 1875, Collection de Monuments pour servir à l'étude de la langue néo-hellénique, n.s., n° 5· E. Trapp, *Vulgärorakel aus Wiener Handschriften*, στὸ *Ἀκροθίνια für H. Hunger*, Βιέννη 1964, σ. 83-112· C. Mango, *The Legend of Leo the Wise*, στὸ C. Mango, *Byzantium and its image. History and Culture of the Byzantine Empire and its heritage*, *Variorum Reprints 16*, Λονδίνο 1984). Ὁ ἀριθμὸς τῶν χρησμῶν αὐτῶν εἶναι ἐξαιρετικὰ μεγάλος ἀλλὰ καὶ ἀκαθόριστος εἶναι συνήθως ὀλιγόστιχοι καὶ γραμμένοι σχεδὸν πάντα σὲ γλῶσσα δημοτικὴ· παρουσιάζουν μιὰ μεγάλη ποικιλία παραλλαγῶν, ποὺ ὀφείλεται, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ στὴν προφορικὴ τους διάδοση καὶ μετάδοση, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ, κυρίως, στὶς ἀλλεπάλληλες ἀναπροσαρμογές τους σύμφωνα μὲ τὶς ἱστορικὲς ἢ τὶς τοπικὲς συνθηκὲς. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἀποφεύγουμε νὰ παραπέμψουμε, γιὰ τὸν καθένα τους, σὲ κάποια ἐντυπὴ ἐκδοση ἢ σὲ κάποιο χειρόγραφο. Παραπέμψουμε, συνολικὰ μόνον, στὸ *Χρησιολόγιον* τοῦ Λιγαριδῆ (ἰδιαίτερα φ. 156α-168α καὶ 264β-270α) καὶ στὴν ἐκδοση τοῦ E. Legrand ποὺ ἀναφέρουμε παραπάνω. Ἡ Κατ. Κυριακοῦ ἀναδημοσιεύει μερικὸς ἀποδιδόμενος στὸν «Ἀρσένιο πρωτονοτάριο πατριαρχικὸ καὶ μάγκελλο» καὶ ποὺ περιλαμβάνονται καὶ στὸν Παρπαρίγιο. Ἐπίσης, ὁ ἑλλην. κώδ. ἀριθμ. 836 τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βουκουρεστίου περιέχει ἕναν ἀρκετὰ μεγάλον ἀριθμὸν ἀπὸ τοὺς περιεχομένους στὸ χειρ. Παρπαρίγιου λεόντιου χρησμοῦς, ἀλλὰ σὲ ἄλλη παραλλαγή. Γιὰ νὰ βοηθήσουμε τὴν ταύτισή τους ἀπὸ τὸν ἐνδιαφερόμενον μελετητὴ, τοῦ κάθε χρησμοῦ δίνουμε ἐδῶ τὸν ἀριθμὸν τῶν στίχων ποὺ τὸν συγκροτοῦν καθὼς καὶ τὸν πρῶτον καὶ τὸν τελευταῖον στίχον (γιὰ τοὺς πολὺ μικροὺς δίνονται ὅλοι οἱ στίχοι), ἀκολουθοῦμε δὲ τὴν ἀναπαραγωγὴ τῶν στίχων ὅπως τὴν δίνει τὸ χειρ. Παρπαρίγιου.

- 31) σ. 212: Ἔτερος χρησμός [5 στίχοι]
 ἀρχ. Πορεύεται μὲν δυσθύμως εἰς τὴν ξένην ...
 τέλ. ... σκότος δὲ ἔξει τὸν δόλω κεχρισμένον.
- 32) σ. 212-213: Ἔτερος χρησμός [7 στίχοι]
 ἀρχ. Τὸ ἀκούσασιν ὁ λέων, πάρδος καὶ ὁ βασιλίσκος ...
 τέλ. ... Κυριακὴν καὶ τὴν Δευτέραν, Τρίτην τε καὶ τὴν Τετάρτην.
- 33) σ. 213: Ἔτερος χρησμός, Περὶ τοῦ μέλλοντος Ἰωάννου βασιλέως [3,5 στίχοι]
 Τὸ πρῶν ὁ κληρονόμος ἔρχεται, βαστᾶ σκαμνίον
 καὶ λαμπάδαις ἀναμμένας, τράπεζαν ἐστολισμένην,
 οἱ παπάδες φορεμένοι ὀπισθεν ἀκολουθοῦσιν,
 ἔχουσι χαρτί καὶ ψάλλουν.
- 34) σ. 213: Ἔτερος χρησμός [10 στίχοι]
 ἀρχ. Περιφράζεται τ' ἀμπέλι καὶ συνάζονται αἱ ρώγαις
 τέλ. ... Δέξαι κόσμον ὃν ἐπόθεις, σύντομα θέλεις τὸν χάση.
- 35) σ. 213-214: Ἄλλος [14 στίχοι]
 ἀρχ. Χάριθι, παντάλαινα, Σιών Νέα, ἰδὼν γὰρ εἶδεν ὁ Θεὸς
 ἐξ ὕψους μόνος ...
 τέλ. ... πρᾶντων πᾶσαν κακίαν τῶν ἀπίστων.
- 36) σ. 214-215: Ἄλλος, Περὶ τῆς Ἑπταλόφου [16 στίχοι]
 ἀρχ. Καὶ εἰς ἄνθρωπον κρατοῦντα καὶ δεικνύοντα αὐτόν ...
 τέλ. ... ἐκ τοῦ σκότους φῶς, ἐκ λιμοῦ τε τὸν κόρον.
- 37) σ. 215: Ἄλλος, Περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου [6 στίχοι]
 ἀρχ. Ἔρχεται ἀπέκει λύκος γιὰ νὰ φάγη τὸ ἀμπέλι ...
 τέλ. ... ὥστε νᾶλθη καὶ τὸ τρύγος, ἤλιε μὴν ἀνατέλλης.
- 38) σ. 216: Ἐκ τὸ χρησμολόγιον (sic) τοῦ ἁγίου Κυπριανοῦ (;) [9 γραμμῆς]
 ἀρχ. Ἐξελεύσεται Ἰσμαὴλ ἐν ἄρμασι καὶ ἵπποις ...
 τέλ. ... εἰ δὲ ὡς μῦθος, φεῦ, τὶ πέπονθεν ὁ κόσμος;
- 39) σ. 216: Ἄλλος [9 γραμμῆς]
 ἀρχ. Ἀναστήσεται μειράκιον ἐξ ὀσφύος κώνωπος ...
 τέλ. ... ὁ πατριάρχης κρατῶν ἐν τῇ δεξιᾷ χειρὶ τὸ στέμμα δώσει
 αὐτὸν (sic) βασιλείαν.
- 40) σ. 217: Ἄλλος [1 γραμμῆ]
 Εἰς τὸν ἑβδομον καὶ πέμπτον τοῦ Ἰσμαὴλ τὸ τέλος ἀποκαλυφθήσεται.
- 41) σ. 217: Ἄλλος [8 γραμμῆς]
 ἀρχ. Τοῦ τετάρτου ἔτι ἑβδομὰς ἔσται ἡ μία καὶ δεκάς καὶ ...
 τέλ. ... τὴν Ἑπτάλοφον ἐπάρουν καὶ ὁ τρίτος τῶν σερνόντων,
 τοῦτος θέλει γένη πρῶτος.

- 42) σ. 217: [7,5 στίχοι]
 ἀρχ. Τοῦτο ὁ νοῶν νοεῖτω μόνον καὶ ὁποῖος ἔχει γνῶσι ...
 τέλ. ... καὶ αὐτὸς ὁ θρασυκόραξ ἔκοψέν του τὴν οὐρὰν του
 καὶ τὰ μάτια του ἐβγάλαν.
- 43) σ. 218: Ὑλλος [11,5 στίχοι]
 ἀρχ. Εἶδον λύκον ἀγριωμένον, μέθυσον καὶ οἰνοπότην ...
 τέλ. ... τῶν μερῶν τῶν ἐσπερίων ἤμπε μέσα εἰς τ' αὐτιά του
 κι ἔφαγε τὸ μυαλόν του.
- 44) σ. 219: Ὑλλος [5 στίχοι]
 ἀρχ. Πέντε δέκα βασιλεύουν τὴν ἐπτάλοφον τὴν πόλιν ...
 τέλ. ... τὴν ρίζαν καὶ τὰ φύλλα καὶ νὰ ξηραθῆ τελείως.
- 45) σ. 220: Ὑλλος [8 στίχοι]
 ἀρχ. Μονοκέφαλον θηρίον ἐφανίσθη ἐν τῷ κόσμῳ ...
 τέλ. ... ποῦ τὴν λευθερίαν πῆραν καὶ εἰς σὲ βοσκὴν ἐμβήκαν.
- 46) σ. 221: Ὑλλος [10 στίχοι]
 ἀρχ. Βασιλεύοντος τοῦ ἐβδόμου εἰς τὴν πόλιν Βυζαντίδα.
 τέλ. ... καὶ τὸν ὄφιν νὰ σπαράξουν καὶ νὰ τὸν διαμοιράσουν.
- 47) σ. 222: Ὑλλος [7 στίχοι]
 ἀρχ. Εἰς ἑννέα, πέντε καὶ ἕξι, ἐπτὰ λέγω καὶ δεκάδα ...
 τέλ. ... καὶ τὸν Ὑψιστον ὑβρίσει ἐκ τὴν ἔπαρσιν (sic) ἦν ἔχει.
- 48) σ. 223: Ὑλλος [6 στίχοι]
 ἀρχ. Ἐκ τὰ μέρη (sic) τῆς Ἐσπέρας μαύραις, στρογγυλαῖς κου-
 ρούναις ...
 τέλ. ... ἦλθον εἰς τὰ ἄλλα μέρη κ' ἔφαγαν τὴν κεφαλὴν.
 [Στὴ μικροταινία ποῦ διαθέτουμε λείπει ἡ σ. 224.]
- 49) σ. 225: Ὑλλος [14,5 στίχοι]
 ἀρχ. Ἦμπα εἰς τὸ περιβόλι κ' εἶδα πράγματα μεγάλα ...
 τέλ. ... καὶ νεκρὸν ἔπεσε κάτω κ' ἔχασε τὴν βασιλείαν
 καὶ μικρ' ἀλεποῦ τὴν παίρνει.
- 50) σ. 226: Ὑλλος [5 στίχοι]
 Τὸ βουβάλι ἐκ τὰ ὄρη (sic) ἦλθεν εἰς τὸ περιβόλι
 κι ἄρχισεν διὰ νὰ τρώγῃ ἓνα δροσερὸν μαρούλι.
 Ἄλλ' ἐτοῦτο τὸ μαρούλι εἶχεν στὴν καρδιάν του μέσα
 σκούληκα μακρὴν, μεγάλην. Ἡ καρδία ἠφανίσθη,
 τὸ σκουλήκι ἐσκοτώθη, τὸ βουβάλι θανατώθη³².

32. Ἀριθμοῦμε συχνὰ 7,5 ἢ 11,5 ἢ 14,5 στίχους γιὰτὶ ἐκλαμβάνουμε τὰ στιχοῦργήματα ὡς 16 καὶ ἐνίοτε 15/σύλλαβα. Ὅταν ὁμως τὰ ἐκλάβουμε ὡς

51) σ. 230-233: Προσευχὴ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὑπὲρ τῆς αἰχμαλωσίας³³.

B

52-77) σ. 227-234: [Βίος τοῦ λαοπλάνου Μωάμεθ]³⁴.

[Κεφάλαιον Α΄. Περὶ τῆς τοῦ Μωάμεθ γενεαλογίας].

σ. 235-240: Κεφάλαιον Β΄. Περὶ τῆς τοῦ Μωάμεθ γεννήσεως καὶ τῶν τεράτων ὅπου λέγουν νὰ ἐσυνέβησαν εἰς αὐτὴν.

σ. 241-249: Κεφάλαιον Γ΄. Περὶ τῶν ὅσα ἐσυνέβησαν μετὰ τὴν

8/σύλλαβα, δὲν ὑπάρχουν βέβαια ἡμιστίχια. Ἐπίσης μερικὰ ἀπὸ τὰ παραπάνω κείμενα εἶναι μᾶλλον πεζά.

33. Τὸν τίτλο δανειζόμεστε ἀπὸ τὸν Πίνακα τοῦ Παρπαρίγου, ἀγνοοῦμε ὅμως τὸ περιεχόμενο τῆς «Προσευχῆς». Οἱ σελίδες 227-234 λείπουν ἀπὸ τὸ χειρόγραφο. Ἡ ἀρίθμηση σὲ φύλλα, ποὺ εἶναι μεταγενέστερη, δὲν λαμβάνει ὑπόψη τῆς τὴν πτώση τῶν τριῶν ἢ τεσσάρων αὐτῶν φύλλων, γιὰ αὐτὸ καὶ ἀρθμεῖ κανονικὰ φ. 135, φ. 136... Στις σελίδες ποὺ λείπουν πρέπει νὰ ὑπῆρχαν: α) δύο ἢ τρεῖς ἄλλοι χρησμοὶ (σ. 227-229) ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν «Χρησμῶν τοῦ Λεοντίου», β) ἡ «Προσευχὴ» (σ. 230-233), γ) ὁ τίτλος καὶ τὸ κεφ. Α΄ τοῦ [Βίου τοῦ Μωάμεθ].

34. Οἱ σελίδες 227-234 λείπουν ἀπὸ τὸ χειρόγραφο. Βλ. προηγούμενη ὑποσημείωση. Στις σ. 233-234 περιέχονται προφανῶς ὁ τίτλος καὶ τὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου. Τὸ ἴδιο αὐτὸ ἐκτενέστατο κείμενο, τὸν Βίον καὶ πολιτείαν τοῦ Μωάμεθ, τὸ βρίσκουμε καὶ στὴν ὀγκωδέστατη (6 τόμοι) χρονογραφία τοῦ Ἰωάννου Στάνου, *Βίβλος Χρονικὴ περιέχουσα τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντίδος...*, Βενετία 1767, τόμ. Ε΄, σ. 225-292. Τὸ κείμενο εἶναι ἀπαράλλακτο ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀρίθμηση τῶν τελευταίων κεφαλαίων (βλ. παρακάτω). Ὁ Στάνος ἐνσωματώνει τὸν Βίον τοῦ Μωάμεθ ἀμέσως μετὰ τὴν ἀφήγηση τῆς ἄλωσης τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ πρὶν ἀρχίσει νὰ ἐξιστορεῖ τὰ τῆς βασιλείας τῶν Τούρκων σουλτάνων. Δικαιολογεῖ δὲ τὸ ἐγχείρημά του γράφοντας: «Διὰ νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν ἱστορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως (μετὰ τὴν ἄλωση), ἀνάγκη καὶ τὰς πολιτείας τῶν βασιλέων Ὀθωμανῶν διεξιέναι, ἅτε καὶ αὐτοὶ βασιλεῖς τῆς αὐτῆς πόλεως διατελοῦσιν. Ἐπεὶ γὰρ ἔθος τοῖς ἱστοριογράφοις ἀπὸ τῶν πρώτων στοιχείων ἐξιστορεῖν τὰ γραφόμενα ἔθνη, ἔδοξε κάμοι πρὸ τῆς διηγήσεως τῶν βασιλέων Τούρκων νὰ θέσω ὡς ἐν κεφαλαίῳ τὸν Βίον τοῦ Μωάμεθ, ἐξ οὗ ἔλαβον τὴν ἀρχὴν τους τὸ γένος τῶν Τούρκων» (Ε΄, 224). Τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν τοῦ Βίου καὶ τῆς ἐπίδρασής του στὴν ἐλληνικὴ ἀντισλαμικὴ γραμματεία ἐξετάζονται ἄλλοῦ. Βλ. Ἄ. Ἀργυρίου, Εἰσαγωγή στὴν ἐλληνικὴ πολεμικὴ καὶ ἀπολογητικὴ γραμματεία ἐναντι τοῦ Ἰσλάμ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας, στὸ *Νέος Λόγιος Ἐρμῆς* τ. 5-6 (2012) 227-248.

- γέννησιν τοῦ Μωάμεθ, ἕως ὅπου ἐμίσεισεν διὰ τὴν Συρίαν.
- σ. 249-252: Κεφάλαιον Δ'. Περὶ τοῦ ταξιδίου ὅπου ἔκαμεν ὁ Μωάμεθ εἰς τὴν Συρίαν διὰ τὴν τελειώσῃ τὰς ὑποθέσεις τῆς Χαδίγης.
- σ. 252-258: Κεφάλαιον Ε'. Περὶ ἐκείνων ὅπου ἐσυνέβησαν εἰς τὴν ὁδοιοποιίαν ὅπου ἔκαμεν ὁ Μωάμεθ εἰς τὴν Συρίαν.
- σ. 258-264: Κεφάλαιον Στ'. Περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Μωάμεθ ἀπὸ τὴν Συρίαν καὶ περὶ τοῦ γάμου αὐτοῦ μετὰ τὴν Χαδίγην.
- σ. 264-273: Κεφάλαιον Ζ'. Περὶ τῆς νέας θρησκείας ὅπου ἐσύστησεν ὁ Μωάμεθ.
- σ. 273-276: Κεφάλαιον Η'. Παρέκβασις περὶ τῆς εἰδωλολατρείας τοῦ Μωάμεθ.
- σ. 276-284: Κεφάλαιον Θ'. Περὶ ἐκείνων ὅπου πρῶτον ἠκολούθησαν τὸν Μωάμεθ.
- σ. 284-288: Κεφάλαιον Ι'. Περὶ τῆς ἀποδημίας τῶν συντρόφων τοῦ Μωάμεθ εἰς τὴν Αἰθιοπίαν.
- σ. 288-291: Κεφάλαιον ΙΑ'. Περὶ ἐκείνων ὅσα ἔπαθεν ὁ Μωάμεθ καὶ οἱ ἐδικοί του ἀκόλουθοι ἀπὸ τοὺς ἀπίστους Μεκκάνους.
- σ. 291-306: Κεφάλαιον ΙΒ'. Περὶ τῆς νυκτερινῆς ὁδοιοποιίας τοῦ Μωάμεθ εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ, τὴν ἀνάβασίν του εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ τὴν αὔξησιν τῆς θρησκείας του.
- σ. 306-309: Κεφάλαιον ΙΓ'. Περὶ μετοικήσεως τοῦ Μωάμεθ ἀπὸ τὴν Μέκκαν εἰς τὴν Μεδίνην, ἡ ὁποία ὀνομάζεται Ἐγείρας, ἡγουμένη ἔτος τῶν Τουρκῶν.
- σ. 309-312: Κεφάλαιον ΙΔ'. Περὶ ἐκείνων ὅπου ἐσυνέβησαν εἰς τὸν πρῶτον χρόνον τῆς Ἐγείρας.
- σ. 312-318: Κεφάλαιον ΙΕ'. Περὶ τοῦ δευτέρου χρόνου τῆς Ἐγείρας.
- σ. 318-320: Κεφάλαιον ΙΣΤ'. Περὶ τῶν κατορθωμάτων τοῦ Μωάμεθ εἰς τὸν τρίτον χρόνον τῆς Ἐγείρας.
- σ. 320-321: Κεφάλαιον ΙΖ'. Περὶ τῶν κατορθωμάτων τοῦ Μωάμεθ εἰς τὸν τέταρτον χρόνον τῆς Ἐγείρας.
- σ. 321-324: Κεφάλαιον ΙΗ'. Περὶ ἐκείνων ὅπου ἐσυνέβησαν εἰς τὸν Μωάμεθ εἰς τὸν πέμπτον χρόνον τῆς Ἐγείρας.
- σ. 324-328: Κεφάλαιον ΙΘ'. Περὶ ἐκείνων ὅπου ἐσυνέβησαν εἰς τὸν Μωάμεθ εἰς τὸν ἕκτον χρόνον τῆς Ἐγείρας.
- σ. 328-331: Κεφάλαιον Κ'. Περὶ τῶν συμβάντων εἰς τὸν ἑβδομον χρόνον τῆς Ἐγείρας.
- σ. 331-336: Κεφάλαιον ΚΑ'. Περὶ τοῦ ὀγδόου ἔτους τῆς Ἐγείρας καὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Μέκκας.
- σ. 336-341: Κεφάλαιον ΚΒ'. Περὶ ἐκείνων ὅπου ἐσυνέβησαν εἰς τὸν

- ἔνατον χρόνον τῆς Ἑγείρας.
 σ. 341-343: Κεφάλαιον ΚΓ΄. Περὶ τοῦ δεκάτου χρόνου τῆς Ἑγείρας.
 σ. 343-346: Κεφάλαιον ΚΔ΄. Περὶ τοῦ ἑνδεκάτου χρόνου τῆς Ἑγείρας, κατὰ τὸν ὅποιον ἀπέθανεν ὁ Μωάμεθ.
 σ. 346-348: Κεφάλαιον ΚΕ΄. Περὶ τῶν συμβάντων μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Μωάμεθ.
 σ. 348-352: Κεφάλαιον ΚΣΤ΄. Περιγραφὴ τοῦ ναοῦ τῆς Μεδίνας καὶ τοῦ μνημείου τοῦ Μωάμεθ.
 σ. 352-354: Κεφάλαιον ΚΖ΄. Περιγραφὴ τοῦ ναοῦ τῆς Μέκκας³⁵.

35. Τὰ κεφάλαια ΚΣΤ καὶ ΚΖ΄ παρεμβάλλονται στὸ *Χρησιμολόγιον* χωρὶς νὰ ὑπάρχουν στὴ *Βυζαντίδα* τοῦ Στάνου, ὅπου ὁ *Βίος τοῦ Μωάμεθ* σύγκειται ἀπὸ ΚΖ΄ κεφάλαια. Στὸ χειρόγραφο Παρπαρίγου (σ. 348) σημειώνεται ὅτι οἱ πληροφορίες γιὰ τὴν περιγραφὴ τῶν ναῶν τῆς Μεδίνας καὶ τῆς Μέκκας ἀντλήθηκαν ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ περιηγητῆ ἀπὸ τὴ Μαρσίλιαν Γαβριήλ Βρεμῶδ, *Περιγραφὴ τῆς ἀνωτέρω καὶ κατωτέρω Αἰγύπτου*, «φιβλίω πρώτῳ, κεφαλαίῳ τριακοστῷ». Ὁ Gabriel Bremond ἐπισκέφτηκε τὴν Αἴγυπτον, τὴν Παλαιστίνην καὶ τὴν Ἀραβίαν στὰ 1643-1645 καὶ ἔγραψε τὴν περιήγησίν του πρὶν ἀπὸ τὸ ἔτος 1669. Τὸ πρωτότυπον γαλλικὸν κείμενον ἀνακαλύφθηκε μόλις τὸ 1969. Ἡ ἔκδοσις του στὰ 1974 ((J.-Cl. Goyon, *Voyage en Egypte de Gabriel Brémond 1643-1645*, Paris 1974) περιλαμβάνει μόνον τὸ ταξίδι στὴν Αἴγυπτον καὶ στὸ Ὅρος Σινᾶ. Τισ πληροφορίες γιὰ τὴ Μέκκα καὶ τὴ Μεδίνα τισ βρίσκουμε στὴν ἰταλικὴ μετάφραση : Gabrielle Bremond, *Marsiliese, Viaggi fatti nell' Egitto superiore et inferiore : Nel Monte Sinay et Luoghi più cospicui di quella regione : in Gerusalemme ; Giude, Galilea , Sammaria, Palestina, Fenicia Monte Libano et alte provincie di Siria : Quello della Meka e del sepolcro di Mahometto ...*, Rome 1679. Ὁ συγγραφέας τῶν δυὸ παραπάνω περιγραφικῶν κεφαλαίων γνωρίζει καὶ ἀκολουθεῖ τὸ ἰταλικὸν κείμενον. Ἐπίσης, στὸ τέλος τῆς Διαθήκης τοῦ Μωάμεθ, προσθέτει : «Παρακαλῶ δὲ πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντας οὐκ ἔσομαι ἀπάρεστος καὶ ἀειδὴς διὰ τὸ περιεργὸν τῶν πραγμάτων ὅπου περιλαμβάνει οὗτος ὁ *Βίος*. Καὶ εἶναι ὁ πλέον ἀκριβέστερος καὶ ἀληθέστερος πάντων τῶν ἄλλων ὅπου μέχρι τὴν σήμερον ἐδόθησαν, εἴτε ἀπὸ τοὺς Ἀνατολικούς εἴτε ἀπὸ τοὺς Δυτικούς. Προσέτι ἀπὸ τὸν *Βίον* τοῦτον διδασκόμεθα κατὰ πᾶσαν ἀκρίβειαν τὴν πίστιν τῶν αὐτῶν Ὁθωμανῶν. Παρακαλῶ δὲ νὰ μὴ σκανδαλισθῆ τις ἐξ ὑμῶν ἀκούων με λέγοντα ἀληθῆ τινὰ πεπλασμένα παρὰ τῶν Ὁθωμανῶν, ὅτι ἐγὼ ὀμιλῶ κατὰ τὴν γνώμην καὶ κατὰ τὰς ρήσεις αὐτῶν μήτε ἤμπορῶ νὰ ὑποψιασθῶ ὅτι θέλει βρεθῆ τινὰς τόσον ἄδικος κριτῆς ἀπὸ ἐμέ καὶ νὰ μὲ δικάσῃ ἄλλότριον εὐαγγελικῆς ἀληθείας γράφοντα τὰ τοιαῦτα» (σ. 373). Ὁ Στάνος δὲν παραθέτει τὴν *Διαθήκην τοῦ Μωάμεθ* τὴν ὁποία ὁ Παρπ. ἀντιγράφει ἄλλοῦ (βλ. παρακ.). Ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτό, ἀπὸ τισ πολὺτιμες πληροφορίες ποῦ δίνει,

- σ. 355-358: Κεφάλαιον ΚΗ'. Περὶ τῶν φυσικῶν καὶ ἠθικῶν προτε-
ρημάτων τοῦ Μωάμεθ.
- σ. 358-361: Κεφάλαιον ΚΘ'. Περὶ τῶν γυναικῶν τοῦ Μωάμεθ, τῶν
υἰῶν του καὶ ἄλλων πραγμάτων, ὅπου ἀνήκουσιν εἰς αὐτὸν.
- 78-81) σ. 361-362: Περὶ τῶν ἐν τῷ τοῦ Μωάμεθ κεφαλαίων, καὶ τὶ ἐν
αὐτοῖς περιέχει. Πρῶτον μὲν ἐν τῷ πρώτῳ λόγῳ καὶ ἐν τῷ πρώτῳ
κεφαλαίῳ [κεφ. Α' - ΙΒ'].
- σ. 363-366: Τὰ τοῦ δευτέρου λόγου κεφάλαια εἰσὶ ταῦτα [κεφ. Α' - ΚΕ].
- σ. 366-367: Τὰ τοῦ τρίτου λόγου κεφάλαια εἰσὶ ταῦτα [κεφ. Α' - Η'].
- σ. 367: Τὰ τοῦ τετάρτου λόγου κεφάλαια εἰσὶ ταῦτα [κεφ. Α' - Γ']³⁶.
- 82) σ. 367-373: Περὶ τῆς διαθήκης τοῦ Μωάμεθ, ἣν ἔδωκεν τοῖς ἐν τῷ
Σιναίῳ τῷ ὄρει πατράσιν. Διαιρεῖται δέ, μετὰ τὸ προοίμιον καὶ τὴν
ἀρχήν, εἰς κεφάλαια 18³⁷.

ἀπὸ τὴν κρίση του γιὰ τὴν ἀξία τοῦ *Βίου τοῦ Μωάμεθ* καὶ ἀπὸ τὴν ὁμολογία
τῆς δικῆς του ἀληθινῆς πίστεως, ὁ συγγραφεὺς τῶν παραπάνω δύο σημειωμάτων
μας ἐμβάλλει σὲ πολλές σκέψεις καὶ ἐρωτήματα: Ὁ Παρπαρίγος ἀντιγράφει τὸν
Βίον τοῦ Μωάμεθ ἀπὸ τὴν *Βυζαντίδα* τοῦ Στάνου, προσθέτοντας στὸ τέλος τὰ
δύο περιγραφικὰ κεφάλαια ἢ ἀντιγράφουν καὶ οἱ δύο τους μιὰ ἄλλη πηγὴ; Ἡ
πηγὴ αὐτὴ δὲν ἀποτελεῖ μιὰ εὐρύτερη συλλογὴ ἀντισλαμικῶν κειμένων στὰ
ὅποια συμπεριλαμβάνονται τὰ ἐπόμενα τρία κείμενα (ἀρ. 78-82); Τὰ ἐρωτήματα
αὐτά, μαζὶ μὲ ἄλλα, ἐξετάζονται σὲ εὐρύτερη μελέτη μας πάνω στὴν ἀντι-
σλαμικὴ ἑλληνικὴ γραμματεία τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας (ὑπὸ ἐκτύπωση
σὲ τεύχος τοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία* τοῦ ἔτους 2013).

36. Στὸν *Πίνακα* τοῦ Παρπαρίγου παραλείπονται οἱ τίτλοι τῶν κειμένων
ἀριθμ. 78-83. Ὁ Παρπαρίγος τὰ συμπεριλαμβάνει κάτω ἀπὸ τὸν γενικὸ τίτλο
« Βίος τοῦ λαοπλάνου Μωάμεθ » (σ. 233-378). Στὰ κείμενα 78-81 ἔχουμε ἀπλῶς
τοὺς τίτλους τῶν κεφαλαίων τοῦ ἔργου τοῦ Ἰωάννη τοῦ Καντακουζηνοῦ,
Κατὰ Μωάμεθ Λόγοι τέσσερις, *PG.*, 154, 584B-692D, στὸ πρωτότυπο κείμενο
καὶ ὄχι στὴν ἀπλοελληνικὴ παράφραση τοῦ Μελετίου Συρίγου. Τὰ *Κεφάλαια*
αὐτὰ περιλαμβάνονται στὸ *Μέγα Χρονικὸν* τοῦ Ψευδο-Σφραντζῆ, *PG.* 156,
887a-891a (§§ 297-302), τὸ ὅποιο εἶχε γνωρίσει πολλές ἐκδόσεις τὰ *Κεφάλαια*
ὅμως κυκλοφοροῦσαν εὐρέως καὶ ὡς κείμενο ἀνώνυμο καὶ ἀνεξάρτητο. Ἐνα
τέτοιο χειρόγραφο κείμενο φαίνεται νὰ ἀντιγράφει ἐδῶ ὁ Παρπαρίγος.

37. Τὴν *Διαθήκην τοῦ Μωάμεθ* ἐξέδωσε ὁ πατριάρχης Ἱεροσολύμων
Νεκτᾶριος στὸ ἔργο του *Ἐπιτομὴ τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας...*, Βενετία 1677,
σ. 271-273 (ἐπανεκδόσεις 1729, 1758, 1770, 1783, 1805). Ὁ Παρπαρίγος ἀντι-
γράφει πιστὰ τὸ κείμενο, ἀκόμα καὶ τὸν «Κατάλογον τῶν μαρτύρων», ἴσως
ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ 1805.

83) σ. 373-378: Ἐγκώμιον ἀληθινὸν εἰς τοὺς λαοπλάνους Μωάμεθ καὶ Ἄλῃ³⁸.

Γ

84) σ. 378-384: Περὶ τοῦ τέλους τοῦ κόσμου καὶ περὶ τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως καὶ περὶ τοῦ μέλλοντος ἀγιωτάτου βασιλέως³⁹.

85) σ. 384: Στίχοι εἰς τὴν ἐπτάλοφον Κωνσταντινούπολιν [4 στίχοι] :

Ὅταν ὁ τλήμων, ὁ πένης, ὁ βιώτης
ἐκ τοῦ Νότου ἤξη προσέτι ἐπ' Ἑπταλόφω,
τότε Βύζαντα κυρία καταστήσει
σέ, ὦ Βαβυλών, βασίλισσα τοῦ κόσμου⁴⁰.

86) σ. 384-393: Ἀνωνύμου παράφρασις τῶν τοῦ Λέοντος βασιλέως χρησμῶν. Περὶ τοῦ θρυλουμένου πτωχοῦ καὶ ἐκλεκτοῦ βασιλέως, τοῦ γνωστοῦ καὶ ἀγνωστοῦ ...⁴¹

87) σ. 393- 403: Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Μεθοδίου ἀρχιεπισκόπου Πατάρων, Λόγος περὶ τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν καὶ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου⁴².

88-89) σ. 403-404: Δανιήλ, Κεφάλαιον Β΄.

38. Τὸ πονημάτιο Ἐγκώμιον ἀληθινὸν εἰς τοὺς λαοπλάνους Μωάμεθ καὶ Ἄλῃ καθὼς κι ἓνα δεύτερο πονημάτιο, Μέθοδος ἤγουν τέχνη πανουργικὴ τοῦ διαβόλου, δημοσιεύονται, ἀφενδὸς μὲν στὸ τέλος μερικῶν ἀπὸ τὰ χειρόγραφα ποὺ περιέχουν τὸ Περὶ τοῦ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων σύγγραμμα Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου (1721), ἀφετέρου δὲ στὸ βιβλίο τοῦ Νεκταρίου Τέρπου, Βιβλίον καλούμενον Πίστις (21732 καὶ ὕστερα). Τὰ πονημάτια αὐτὰ δὲν εἶναι ἔργα τοῦ Γορδίου, οὔτε ὅμως ἔχουμε μιὰ κάποια πειστικὴ ἀπόδειξη ὅτι τὰ συνέθεσε ὁ Νεκτᾶριος Τέρπος. Πάντως ὁ Παρπαρίγος τὸ δίνει χωρὶς ὄνομα συγγραφέα. Βλ. Α. Αργυρίου, Anastasios Gordios et l'islam, in *Revue des Sciences Religieuses* 43 (1969) 58- 87· Α. Ἀργυρίου, Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου Σύγγραμμα περὶ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων, Ἀθήνα 1983· Κ. Γαρίτσης, Ὁ Νεκτᾶριος Τέρπος καὶ τὸ ἔργο του, Θήρα, Ἐκδόσεις Θεοβίτης, 2002. Τὸ θέμα ἐξετάζεται εὐρύτερα στὴν ἐργασία μας γιὰ τὴν ἐλληνικὴ ἀντιισλαμικὴ γραμματεία στοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας (βλ. ὑπόσημ. ἀριθ. 35).

39. Πολλὰ χειρόγραφα καὶ διάφορες λαϊκὲς ἐκδόσεις.

40. Βλ. παραπάνω τοὺς χρησμοὺς 28-50 καὶ τὴ σχετικὴ ὑποσημείωση.

41. Τὸ ἴδιο κείμενο στὴν PG. 107, 1141-1143.

42. Βλ. παραπ. ὑποσημείωση 16.

σ. 404-405 Ἑρμηνεία τοῦ προφήτου⁴³.

90) σ. 406-412: Περὶ τῶν βασιλευσάντων ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐσεβῶν τε καὶ ἀσεβῶν, ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρι τοῦ νῦν⁴⁴.

43. Ὁ συγγραφέας ἀντιγράφει ἀπὸ τὸ κεφ. 2 τοῦ Βιβλίου τοῦ Δανιὴλ τοὺς στ. 31-35 καὶ 36-45 μὲ ἀρκετὰ μεγάλη προσοχή, ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὴν ὀρθογραφία. Ὅμως στὸ πρῶτο μέρος παρεμβάλλει τὶς ἐξῆς ἐπεξηγηματικὰς () ἐπιπροσθέσεις:

2, 32 εἰκῶν, ἧς (διὰ τῆς εἰκόνας τὴν κατάστασιν τῶν βασιλέων ὑπαινίττεται) ἡ κεφαλὴ χρυσοῦ χρυσοῦ (βασιλεία Ἀσσυρίων) αἱ χεῖρες καὶ τὸ στήθος καὶ οἱ βραχίονες αὐτῆς ἀργυροὶ (βασιλεία Περσῶν) ἡ κοιλία καὶ οἱ μηροὶ χαλκοὶ (βασιλεία Ἑλλήνων)

2, 33 αἱ κνήμαι σιδηραὶ (βασιλεία Ρωμαίων) οἱ πόδες, μέρος μὲν τι σιδηροῦν μέρος δέ τι ὀστράκινον (βασιλεία Ὀθωμανῶν καὶ Ρώσων)

Καὶ στὸ δεύτερο μέρος :

2, 41 τοὺς πόδας καὶ τοὺς δακτύλους (οἱ νῦν Εὐρωπαῖοι βασιλεῖς βασιλεύοντες οἱ γὰρ δέκα δάκτυλοι, τὰ δέκα βασιλεία τῆς παρούσης καταστάσεως ὑπαινίττονται)

2, 44 καὶ αὐτὴ ἀναστήσεται εἰς τοὺς αἰῶνας (ὡς οἶμαι, τὴν θάλλουσαν τῶν Ὀρθοδόξων βασιλείαν ἐμφαίνει)

2, 45 ἐτμήθη λίθος ἄνευ χειρῶν (ἄνευ χειρῶν, ἦτοι ἄνευ τινὸς βοηθείας, τοῦτέστι τῶν ἐπιγείων βασιλέων, μέλλει ἀνιστᾶν ταύτην τὴν ἐσχάτην βασιλείαν. Τὸ δὲ ἀπὸ ὄρους, τὸ ὀρθόδοξον αὐτῆς παρεμφαίνει, καὶ τὸ ἐλέπτυνε, τὸ καταλύειν πάσας τὰς κακοδόξους βασιλείας).

Ἀπὸ τὶς παρενθέσεις αὐτὲς ἐπισημαίνουμε δυὸ μείζονα, γιὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ καὶ τὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς, σημεία: α) Ἀπὸ ὅσα γνωρίζουμε, στὴν ἑλληνορθόδοξη ἐρμηνευτικὴ, ἡ βασιλεία τῆς Ρωσίας εἰσέρχεται γιὰ πρώτη φορὰ στὴ σειρὰ τῶν «τεσσάρων μεγάλων βασιλειῶν» τοῦ Δανιὴλ. β) Ὁ συγγραφέας πιστεύει στὴν ἀνάστασι τῆς Ὀρθόδοξης Αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία θὰ ἐπέλθει χωρὶς τὴ βοήθεια τῶν ἐπιγείων βασιλέων, ἀκόμα καὶ τῆς Ὀρθόδοξης Ρωσίας. Βλ. σχετικὰ Α. Αργυρίου; *Les Exégèses grecques de l'Apocalypse ...*, ὁ.π., σ. 621-642 (περίπτωση τοῦ Κυρίλλου Λαυριώτη).

44. Στὶς σελ. 406-409: Βυζαντινοὶ αὐτοκράτορες ἀπὸ τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου ἕως Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, «βασιλεὺς οἰκτρὸς τῶν οἰκτρῶν Ρωμαίων», «ἐφ' οὗ ἐάλω δύστηνος Νέα Ρώμη ὑπὸ Μωάμεθ δευτέρου τοῦ Φατίχη»· στὶς σελ. 409-412: Ὀθωμανοὶ σουλτάνοι ἀπὸ Μωάμεθ τοῦ Κατακτητῆ ἕως Σελίμ τοῦ τρίτου. Τέτοιοι κατάλογοι, χειρόγραφοι ἢ ἔντυποι, κυκλοφοροῦσαν εὐρέως

Δ

91) σ. 412-416: Ἀνδρέου Ἐμμανουήλ Ἡθοποιία⁴⁵.

Τίνας ἂν εἶπε λόγους ἄλλους τὰ νῦν οὕτω κάκιστα διακεμμένη
ἀρχ. Ὡ παντλήμων ἐγὼ καὶ τριστάλαινα ...

τέλ. ... ὑμῖν δὲ πατήρ Ζεὺς δοτὴρ ἑάων ὄλβια δοίη. 1789 Μαρτίου 8.

92) σ. 416-426: Ἰωάννου Πλοχάφ, βουλευτοῦ ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ τοῦ Ὀλ-
- στέϊν, *Περὶ τοῦ παρόντος πολέμου* στιχουργηθὲν παρ' αὐτοῦ γερ-
-μανιστί, εἶτα εἰς τὴν ἡμετέραν ἀπλοελληνικὴν στιχουργηθὲν παρὰ
τοῦ κλεινοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως τοῦ Κερκυραίου. Κατὰ τῶ (sic)
χιλιοστῶ ἑπτακοσιοστῶ ἑβδομικοστῶ ἔτει, 1770, ποιημάτιον, αψο⁴⁶.

93) σ. 426-433: Βολταίρου ἐπιστολὴ πρὸς τὴν αὐοκρατόρισσαν Β'
Αἰκατερίναν [130 στίχοι] ⁴⁷

Ὡ Ἀπόλλωνος καὶ Θέμιδος καὶ Ἄρεως σὺ θρέμμα
ὁποῦ μὲ τέχνας τὰς καλὰς συνέπλεξας τὸ στέμμα ...

... τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἄφρονας τρόπωσε πάτησέ τους
ἐκείνους καθυπόταξε καὶ τούτους πάτησέ τους.

94) σ. 433-434: Ἡ Ἑλλάς⁴⁸.

45. Δὲν μπορέσαμε νὰ ἐντοπίσουμε λόγιο μὲ τὸ ὄνομα Ἀνδρέου ἢ Ἀνδρέας Ἐμμανουήλ, οὔτε τὸ ἔργον του Ἡθοποιία, ποὺ φαίνεται νὰ γράφτηκε στὰ 1789, Μαρτίου 8. Τὸ ἀντιγραμμένο ἐδῶ πεζὸ ἀπόσπασμα ἔχει τὴ μορφὴ ἀλληγορικῆς μονωδίας.

46. Ἡ πρώτη ἔκδοσις: Ἰωάννου Πλοχάφ, βουλευτοῦ ἐν τῇ ἡγεμονίᾳ τοῦ Χόλστειν *περὶ τοῦ παρόντος πολέμου ΠΟΙΗΜΑΤΙΟΝ* [χ.χ. καὶ χ.τ.] Τὸ ποίημα εἶναι ἔργο τοῦ Βολταίρου καὶ μεταφράστηκε ὄντως ἀπὸ τὸν Εὐγένιο Βούλγαρη. Ὁ Παρπαρίγος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι γράφτηκε στὰ 1770. Τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι ἐκδόθηκε στὴν Πετρούπολη τὸ 1771-1772. Βλ. σχετικὰ Νέστ. Κουμαριανοῦ, Ἐπτὰ σπάνια ἑλληνικὰ φυλλάδια δημοσιευμένα στὴν Πετρούπολη (1771-1772), στὸ Ὁ Ἐραμιστῆς 18 (1986) 1-34. Ὁ Παρπαρίγος ἀντιγράφει πιστὰ ὄλο τὸ ποίημα (12 στροφές). Μόνο ποὺ κόβει τὴ στροφὴ 5 στὰ δύο (στρ. Ε' καὶ Στ'). Ἔτσι ἡ στροφὴ 11 γίνεται ΙΒ', στὴ δὲ στροφὴ 12, ἀντὶ γιὰ τὸν ἀριθμὸ ΙΓ', δίνει τὸν τίτλο « Συμπέρασμα τοῦ μεταφραστοῦ», πράγμα ποὺ ὑποδηλώνει ὅτι ἡ τελευταία αὐτὴ στροφὴ δὲν εἶναι τοῦ Βολταίρου ἀλλὰ τοῦ Βούλγαρη.

47. Στιχουργήμα, ὅπως καὶ τὸ προηγούμενο. Βλ. Ν. Κουμαριανοῦ, ὁ.π., σ. 22-24 καὶ Φ. Ἡλιοῦ, *Προσθήκες στὴν Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία*, Ἀθήνα 1973, σ. 303-307.

48. Στὸ τέλος ὑπογραφή: «Δανιὴλ ἱερομόναχος Θετταλός». Πρόκειται γιὰ τὴν ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος (σ. 3 κ. ἐξ.) τῆς προσφώνησης πρὸν τὸν πρίγκηπα Γρηγόριο Πότεμκιν, σὶδὸν ὁποῖο ἀφιερώνεται ἡ *Γεωγραφία Νεωτερικῆ τῶν*

- 95-96) σ. 435-441: *Γιατί τόσον λυπημένη, σκυθρωπή ἀληθινὰ
παρὰ τὴν συνήθειάν σου φαίνεσαι, ὦ Ἀθηνᾶ;
... ἐδικήν σου εἶναι αὕτη, δὲν τὴν ἤκουσα ἄλλου.*
σ. 441-442: Ἡ φωνὴ [συνέχεια τοῦ ποιήματος]
ἀρχ. Ἐγὼ ἤμουν μία μήτηρ καὶ φιλόστοργος γυνή ...
τέλ. ...πῶς ἐν ἀκαρεὶ νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ἄκρον τῆς χαρᾶς⁴⁹.
- 97) σ. 443-447: Τοῦ κυρίου παπᾶ Ζώη Κοντοῦ⁵⁰
Τὴν δ' ὀλιγορῖαν ὠδε ἀστεϊζόμενος ἄσω.
ἀρχ. Ἴδου λοιπὸν ποῦ ἔπαυσεν ἡ βία τῶν κυμάτων ...
τέλ. ...νὰ ἐξηγῆ μοι νουνεχῶς ὡς ἔχουν ἀναλόγως.
- 98-100) σ. 447-449: Ἐκ τῶν τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ τοῦ Θετταλοῦ:
Ὡς πότε παλικάρια νὰ ζῶμεν στὰ βουνά⁵¹ ...
σ. 449: Ὅρκος. Τέλος τοῦ Ὅρκου.
σ. 449-454: Ἀνατολὴ καὶ Δύσις καὶ Νότος καὶ Βοριάς ...
- 101) σ. 454-459: Ἐτερον ἀνωνύμου⁵²

Δημητρίων Δανιὴλ Φιλιππίδη καὶ Γρηγορίου Κωνσταντᾶ, Βιέννη 1791. Ὁ Παρπαρίγος ἀντιγράφει τὴν πρώτη καὶ τελευταία παράγραφο, παραλείποντας μόνο τὴν πρώτη λέξη τῆς προσφώνησης, «Δέσποτα». Βλ. Γ. Γ. Λαδάς - Αθ. Δ. Χατζηδηῆμος, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία τῶν ἐτῶν 1791-1795*, Ἀθήνα 1970, σ. 17-40.

49. Ἐκτενὲς «πατριωτικὸν» ποίημα 156 πολιτικῶν στίχων χωρὶς τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα, τὸν ὁποῖο δὲν μπορέσαμε νὰ ταυτίσουμε. Ὑποψιαζόμαστε ὅτι ὁ συγγραφέας εἶναι κι ἐδῶ ὁ Πολυζῶης Κοντός.

50. Πρόκειται βέβαια γιὰ τὸν Πολυζῶη ἢ Παπαζῶη Κοντό. Ἡ Ἐφημερὶς τῆς Βιέννης, τοῦ ἔτους 1792, σ. 3-4, δημοσιεύει, μὲ παραλλαγὴς καὶ χωρὶς ὄνομα συγγραφέα, 42 ἀπὸ τοὺς 90 στίχους ποὺ ἀντιγράφει ἐδῶ ὁ Παρπαρίγος, ἄγνωστο ἀπὸ ποιὰ ἔντυπη ἢ χειρόγραφη πηγὴ. Βλ. τὴν ἐπανεκδόση τῆς Ἐφημερίδος, Ἀθήνα 1995, σ. 3 καὶ 4, μαζί μὲ τὶς ὑποσημειώσεις, σ. 349 κ. ἐξ. καὶ 757-760.

51. Σ. 447-454. Ἀντιγραφὴ ὀλοκλήρου τοῦ *Θουρίου* τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ μὲ ἀσήμαντες, λεκτικὲς μόνο, διαφορὲς. Βλ. ἐπανεκδόση στὸ Ἐμμ. Στάθης, *Τὸ Σύνταγμα καὶ ὁ Θούριος τοῦ Ρήγα*, Ἀθήνα, Ἀρμός, 1996, σ. 273-277.

52. Πρόκειται βέβαια γιὰ τὸ ποίημα *Ὕμνος πατριωτικὸς*, ποὺ θεωρεῖται ἐπίσης ἔργο τοῦ Ρήγα. Ἐδῶ ὁμοίως ἔχουμε νὰ κάνουμε οὐσιαστικὰ μὲ ἓνα ἄλλο ποίημα, ἀσφαλῶς ἀνώνυμο. Ἀποτελεῖται ἀπὸ 17 μόνο στροφὲς τῶν 6 στίχων. Ἀπ' αὐτὲς οἱ πέντε μόνο ὑπάρχουν καὶ στὸ γνωστὸ ποίημα (οἱ στροφὲς 1, 4, 16, 33, 34), ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ δύο παρουσιάζουν αἰσθητὲς κειμενικὲς διαφορὲς. Ὅλες οἱ ἄλλες στροφὲς εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὲς, μὲ διαφορετικὸ κυρίως περιεχόμενο: 5 προτρέπουν στὸν πόλεμο κατὰ τῶν Τούρκων, 3 ἐξυμνοῦν τὴ

Ἔθνη πολέμου ... (17 β/στιχες στροφές).

102) σ. 460: Ἐτερον κατὰ τὸ φραντζεζικὸν μάρσι⁵³ [6 στίχοι]

Ἐλάτε, Ἕλληνες πιστοί, ὡς τέκνα τῆς πατρίδος
ὀρμήσατε μὲ τὸ σπαθὶ κατὰ τῆς τυραννίδος,
ἐναντίον τῆς σκλαβίας, ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας,
τὰ ἔθνη πολέμουσι, τυράννους τοὺς νικουσι
- κ' ἔσεις σκλάβοι ἕως πότε κ' οἱ τύραννοι δεσπότες;
ἐκδίκησιν ζητήσατε καὶ κατ' αὐτῶν ὀρμήσατε.

103) σ. 461-464: Νέα πολιτικὴ διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων Νήσων καὶ τῆς Βλαχομπουδανίας⁵⁴.

104) σ. 464-478: Τὸ δικαίωμα τοῦ ἀνθρώπου [36 ἄρθρα]⁵⁵.

105) σ. 478-514: Ἀρχὴ τῆς νομοθετημένης πράξεως καὶ ψυχὴ τῆς διοικήσεως. Τάξις καὶ τρόποι πῶς νὰ ἀκολουθοῦνται παρὰ τῶν πολιτῶν⁵⁶.

Τελικὰ συμπεράσματα

Ὅπως βλέπουμε, τὸ Χρησμολόγιον τοῦ Παρπαρίγου εἶναι ἓνα ὀγκῶδες ἀνθολόγιον· ἀποτελεῖται ἀπὸ 276 φύλλα καὶ 516 ἀριθμημένες σελίδες, περιέχει δὲ συνολικὰ περὶ τὰ 100 κείμενα. Διαιρέσαμε τὸν «Πίνακα περιεχομένων» τοῦ σὲ τέσσερις (Α-Δ) ὁμάδες, σύμφωνα μὲ τὴ φύση καὶ τὸ περιεχόμενο τῶν κειμένων, ἄνισες βέβαια μεταξὺ τους ὡς

μνήμη τοῦ Ρήγα καὶ 4 ἐπιτίθενται κατὰ τῆς Αὐστρίας. Γράφτηκαν ἐπομένως ὅλες μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βελεστινλή, ποὺ ἐξυμνεῖται ἐδῶ. Καὶ μιὰ ἄλλη σημαντικὴ παρατήρηση: Στὸ τέλος τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τελευταίου στίχου κάθε στροφῆς σημειώνεται (δὶς, ποὺ σημαίνει ὅτι ὁ Ὕμνος γράφτηκε γιὰ νὰ τραγουδιέται. Γιὰ περισσότερα καὶ τὴ σχετικὴ βιβλιογραφία, βλ. Α. Ἀργυρίου, Τα «πατριωτικὰ ἔργα» τοῦ Ρήγα Βελεστινλή στὸ Χρησμολόγιον τοῦ Νικολάου Παρπαρίγου. Ἡ ἰδεολογικὴ διάσταση τοῦ γεγονότος (ὑπὸ δημοσίευση στὸν τόμ. ΣΤ' τοῦ περιοδ. Ὑπέρεια, Πρακτικὰ Συνεδρίου).

53. Μάρσι = marche = ἐμβατήριον δηλαδὴ κατὰ τὸ γαλλικὸν ἐμβατήριον.

54. Πιστὴ ἀντιγραφή ὅλου τοῦ κειμένου τῆς Νέας πολιτικῆς διοικήσεως τοῦ Ρήγα.

55. Ὁλόκληρο τὸ κείμενο σὲ πιστὴ ἀντιγραφή.

56. Πιστὴ ἀντιγραφή. Στὸ τέλος (σ. 514) καὶ ἐγχρωμὴ ἢ σημαία τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας τοῦ Ρήγα. Βλ. κριτικὴ ἐκδοσὴ τῶν κειμένων τοῦ Ρήγα, ποὺ περιέχονται στὸν κώδικα, ἀπὸ τὸν Ε. Σ. Στάθη, Τὸ Σύνταγμα καὶ ὁ Θούριος τοῦ Ρήγα. Τὸ ἀρχικὸ καὶ τὸ τελικὸ κείμενο. Κριτικὴ ἐκδοσὴ, Ἀθήνα, Ἀρμός, 1996 τὸ βιβλίον τοῦ Στάθη ἀποτελεῖ ἐπίσης τὴν ἀρτιότερη μελέτη ἐπὶ τοῦ θέματος

πρὸς τὸν ἀριθμὸ τῶν κειμένων καὶ τῶν σελίδων.

Ἐξετάζοντάς τα ἀπὸ τῆ δικῆ μας σκοπιά, τὴν ἰδεολογική, ὀφείλουμε νὰ ἐπισημάνουμε ἀπὸ τὴν πρώτη ἀρχὴ τὴν ἰδιαιτερότητα καὶ τὴ σπουδαιότητα τῶν κειμένων τῆς τελευταίας, τῆς τέταρτης, ὁμάδας. Πράγματι, εἶναι ἐξαιρετικὰ σπάνιο σὲ μιὰ συλλογὴ ἐσχατολογικῶν κειμένων νὰ συναντᾶ κανεὶς κείμενα ποὺ δὲν ἀνήκουν στὴν κατηγορία αὐτή⁵⁷. Ὡστόσο κι αὐτὰ τὰ κείμενα ἀναφέρονται στὴν ὑποδούλωση τῶν Ἑλλήνων καὶ στὴν προσδοκώμενη ἀπαλευθέρωσή τους. Πρόκειται ὄντως γιὰ κείμενα ποὺ γράφτηκαν, ὅλα, κατὰ τὴν περίοδο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῆς προετοιμασίας γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν Ἑλλήνων ἐμπνέονται δὲ ὅλα ἀπὸ τὴ διπλὴ αὐτὴ ἰδεολογία, τὴν ἰδεολογία τῶν Εὐρωπαϊκῶν Φώτων καὶ τῆς ἀπολύτρωσης. Βέβαια ἡ ἰδεολογία αὐτὴ δὲν συμπίπτει κατὰ πάντα μὲ τὴν ἰδεολογία τῶν ἐσχατολογικῶν κειμένων. Τὰ τελευταῖα αὐτὰ ἀνήκουν στὴν ἀνατολικὴ ὀρθόδοξη παράδοση, ἐμπνέονται ἀπὸ μιὰ βαθιὰ, μυστικιστικὴ, θρησκευτικὴ καὶ ὑπακούουν σ' ἓνα γνωστὸ προφητικὸ σχῆμα ἀντίληψης τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας καὶ κοινωνίας. Ἀντίθετα, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ κείμενα τῆς τέταρτης ὁμάδας ἐμπνέονται ἀπὸ τὰ ἰδεώδη τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης μὲ ἐμφανὴ ἀναφορὰ στὸ ἀρχαῖο ἑλληνικὸ πνεῦμα. Ἐκφράζουν ἐπομένως μιὰ πολιτικὴ, τὴν ἀριστοτελική, περὶ ἱστορίας ἀντίληψη⁵⁸. Ὅλα τὰ κείμενα τῆς τελευταίας ὁμάδας κυκλοφοροῦσαν ἀσφαλῶς σὲ ἔντυπες ἐκδόσεις στὰ 1807. Θὰ ἦταν βέβαια ἄκρως ἐνδιαφέρον νὰ γνωρίζουμε μὲ ἀπόλυτη βεβαιότητα ἂν ὁ Νικόλαος Παρπαρίγος ἀντέγραψε τὰ κείμενά του ἀπὸ κάποιον ἄλλοῦ, δηλαδὴ ἀπὸ κάποια ἄλλη χειρόγραφη ἀνθολογία, ἢ ἂν τὰ σταχυολόγησε ὁ ἴδιος ἀπὸ τὶς διάφορες ἐκδόσεις ποὺ κυκλοφοροῦσαν ὅπωςδήποτε στὸ Ἰάσιο⁵⁹.

57. Βλ. σχετικὴ περίπτωση στὸν ἑλλην. κώδ. 836 τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βουκουρεστίου, ὅπου ἡ συλλογὴ ἐσχατολογικῶν κειμένων κατακλείεται μὲ τὸ *Μανιφέστον τῆς εὐσεβεστάτης βασιλείσης Αἰκατερίνης*.

58. Τὴ διάκριση αὐτὴ μελετᾶ μὲ πολλὴ ὀξυδέρκεια ὁ Ἀντώνης Λιάκος στὸ πρόσφατο βιβλίον του *Ἀποκάλυψη. Οὐτοπία καὶ Ἱστορία. Οἱ μεταμορφώσεις τῆς ἱστορικῆς συνείδησης*, Ἀθήνα 2011. Ὅμως, γιὰ τὴ νεότερη ἐποχὴ, ἡ μελέτη του ἐστιάζεται περισσότερο στὴ δυτικὴ σκέψη. Πιὸ συγκεκριμένα γιὰ τὸ θέμα μας, βλ. Α. Αργυρίου, *Les Exégèses grecques de l'Apocalypse...*, ὁ.π., σ. 9-46 καὶ 69-124.

59. Βλ. σχετικά τὶς ὑποθέσεις ποὺ διατυπώνει ὁ Alex. Elian, *Sur la circulation manuscrite...*, ὁ.π., ἀναφορικὰ μὲ τὰ πατριωτικὰ κείμενα τοῦ Ρήγα. Βλ. ἀκόμα: Ν. Camargano, Ἡ συλλογὴ πατριωτικῶν τραγουδιῶν «Ἄσματα καὶ

Ἡ ἀντιγραφὴ τῶν κεμένων, ὅποια κι ἂν εἶναι ἡ πηγὴ τους, παρουσιάζει κι αὐτὴ τὰ προβλήματα τῆς, πολλὲς φορές λίαν ἐνδιαφέροντα. Γιὰ νὰ περιοριστοῦμε στὴν περίπτωση τῶν ἔργων τοῦ Ρήγα, διαπιστώνουμε ὅτι ὁ Παρπαρίγος ἀντιγράφει αὐτούσια καὶ χωρὶς καμιὰ παραλλαγὴ τὰ τρία πεζὰ πολιτικὰ κείμενα τοῦ Ρήγα (ἄρ. 103, 104 καὶ 105). Ἀπὸ τὰ δυὸ ποιητικά, Ὁ Θούριος (ἄρθμ. 98-100) ἀντιγράφεται ἐπίσης ὁλόκληρος μὲ διαφορὲς ὅμως, οἱ περισσότερες λεκτικὲς καὶ γραμματικὲς. Στὴν παρουσίᾳ ὡστόσο ὁ ἀντιγραφέας δίνει τὸν τίτλο «Ὁρκος» στοὺς στίχους: Ὡ βασιλιᾶ τοῦ κόσμου, ὀρκίζομαι σὲ Σέ .../... νὰ γένω σὰν καπνός. Καὶ σημειώνει, ἀλλάζοντας γραμμὴ: «Τέλος τοῦ Ὁρκου». Συνεχίζει δὲ τὴν ἀντιγραφὴ τοῦ ποιήματος Ἀνατολὴ καὶ Δύσις καὶ Νότος καὶ Βοριὰς ... / κι ἐλεύθερα νὰ ζῶμεν, ἀδέλφια εἰς τὴν γῆν, χωρὶς νὰ σημειώνει ἂν πρόκειται γιὰ τὴ συνέχεια τοῦ «ἐκ τῶν τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ τοῦ Θετταλοῦ» ποιήματος⁶⁰. Ἀπεναντίας, τὸ δεύτερο ποίημα, Ὑμνος πατριωτικός (ἄρ. 101), ποὺ θεωρεῖται καὶ αὐτὸ ποιητικὴ σύνθεση τοῦ Ρήγα, ὁ Παρπαρίγος τὸ παραδίδει ὡς «Ἐτερον ἀνωνύμου». Ἐπίσης, στὸ Χρησολόγιον, τὸ στιχοῦργημα ἀποτελεῖται ἀπὸ 17 ἑξάστιχες στροφές, ἀντὶ τῶν 42 ποὺ παραδίδουν οἱ διάφορες ἐκδόσεις⁶¹. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ παρουσιάζει τὸ μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον ἐδῶ ἔγκειται στὸ γεγονὸς ὅτι, ἀπὸ τὶς 17 στροφές τῆς παραλλαγῆς Παρπαρίγου, τέσσερις μόνο βρίσκονται καὶ στὶς διάφορες ἐκδόσεις⁶². Ἔχουμε δηλαδὴ νὰ κάνουμε ἐδῶ μὲ ἓνα ἀληθινὰ ἀνώνυμο ἄσμα, διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ ἄσμα τοῦ Ρήγα, γραμμένο γιὰ νὰ ἐξυμνήσει τὸν μαρτυρικὸ θάνατο τοῦ ἔθνομάρτυρα ἢ νὰ στηλιτεύσει τὴν πολιτικὴ τῆς Αὐστρίας⁶³.

πονημάτια διαφόρων», στὸ Δελτίον Ἱστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἐταιρείας 16 (1960) 342-370 Λεάνδ. Βρανούσης, Ὁ «Πατριωτικὸς Ὑμνος» τοῦ Ρήγα καὶ ἡ ἑλληνικὴ «Καρμανιόλα», Ἀθήνα 1960. Ἐπίσης οἱ ἑλλην. κῶδ. 630, 1111 καὶ 1167 τοῦ Βουκουρεστίου περιέχουν στιχοῦργήματα πατριωτικά.

60. Καὶ παραλείποντας τὴν ἔνδειξη: «Ἐδῶ σηκώνονται οἱ πατριῶται ὀρθοὶ καὶ ὑψώνουν τὰς χεῖρας πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ κάμουν ὄρκον», ποὺ συναντᾶμε στὶς περισσότερες παραλλαγές.

61. Βλ. ἔκδοση τῆς «Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μελέτης Φερῶν – Βελεστίνου – Ρήγα» ἢ τῆς «Βουλῆς τῶν Ἑλλήνων».

62. Βλ. καὶ ὑποσημείωση στὸ ὑπ' ἀριθμ. 101 κείμενο.

63. Ἐπὶ παραδείγματι:

στροφή 11

Ὁ Ρήγας νάν' ἐνθυμητὸς (δὶς
κ' εἰς τοὺς αἰῶνας ξακουστός.

στροφή 13

Ἀούστρια ἢ τυραννὶς (δὶς,
ἢ πόρνη καὶ ἢ μοιχαλὶς,

Ἐκπληξη, πραγματική ἀνορθογραφία, ἀποτελεῖ ἐπίσης ἡ παρουσία τῆς δεύτερης (B) ὁμάδας κειμένων μέσα σ' ἓνα *Χρησολόγιον*. Τὸ μέρος αὐτὸ ἀρχίζει μὲ τὸν «Βίον καὶ πολιτείαν τοῦ Μωάμεθ» (ἀριθμ. 52-77), τὸ ἐκτενέστερο κείμενο τοῦ *Χρησολογίου* (σ. 227-361). Ἄλλωστε πρόκειται γιὰ τὴν ἐκτενέστερη βιογραφία τοῦ Μωάμεθ ποὺ συναντᾶμε στὴν ἑλληνικὴ γραμματολογία μέχρι τὰ μέσα τοῦ 20οῦ αἰώνα, ὅποτε ἐμφανίζονται τὰ ἐπιστημονικά, πανεπιστημιακά, περὶ Μωάμεθ συγγράμματα. Ἀποτελούμενος ἀπὸ ΚΘ' κεφάλαια, ὁ ἐν λόγῳ *Βίος* εἶναι ὁ ἴδιος μὲ ἐκεῖνον ποὺ διαβάζουμε στὸ ὀγκωδέστατο ἐξάτομο ἔργο τοῦ Ἰωάννου Στάνου *Βίβλος Χρονικὴ περιέχουσα τὴν ἱστορίαν τῆς Βυζαντιδος ...* (τόμ. Ε', σ. 225-292), ποὺ ἐκδόθηκε στὴ Βενετία στὰ 1767. Τὰ δυὸ κείμενα ἀσήμαντες λεκτικὲς διαφορὲς παρουσιάζουν μόνο, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἀπὸ τὴ *Χρονογραφία* τοῦ Στάνου ἀπουσιάζουν τὰ κεφάλαια ΚΣΤ' καὶ ΚΖ' (Περιγραφή τῶν ναῶν τῆς Μεδίνας καὶ τῆς Μέκκας) ποὺ περιέχονται στὸ *Χρησολόγιον* (σ. 348-354). Ἐπομένως ὁ «Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Μωάμεθ» στὴν παραλλαγή I. Στάνου ἀποτελεῖται ἀπὸ ΚΖ' (καὶ ὄχι ἀπὸ ΚΘ') κεφάλαια. Ἄν δεχτοῦμε ὅτι ὁ Παρπαρίγος ἀντέγραψε ἐδῶ τὸν Στάνο, ποὺ βρῆκε τὰ δυὸ κεφάλαια ποὺ λείπουν ἀπὸ τὴ *Χρονογραφία*; Ἡ μήπως πρέπει νὰ δεχτοῦμε ὅτι οἱ δυὸ συγγραφεῖς ἀντιγράφουν μιὰ ἄλλη πηγὴ, τὴν ὁποία ἀγνοοῦμε σήμερα; Ἡ ἄλλη αὐτὴ πηγὴ εἶναι ὀπωσδήποτε δυτικὴ, λατινικὴ ἢ ἰταλικὴ, τὸ πρόβλημα ὅμως αὐτὸ δὲν θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἐδῶ⁶⁴.

Ὁ Στάνος τοποθετεῖ τὸν *Βίον τοῦ Μωάμεθ* ἀμέσως μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης, πρὶν ἀρχίσει τὴν ἀφήγησιν τῆς βασιλείας τῶν Τούρκων σουλτάνων. Σὲ μιὰ μονοσέλιδη «Πρόγνωσιν» (σ. 224) γράφει, μεταξὺ ἄλλων, καὶ τὰ ἑξῆς: «... Καὶ διὰ νὰ ἀκολουθήσωμεν τὴν *Ἱστορίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως*, ἀνάγκη καὶ τὰς πολιτείας τῶν βασιλέων Ὀθωμανῶν διεξιέναι, ἅτε καὶ αὐτοὶ βασιλεῖς τῆς πόλεως διατελοῦσιν. Ἐπεὶ γὰρ ἔθος τοῖς ἱστοριογράφοις ἀπὸ τῶν πρώτων στοιχείων ἐξιστορεῖν τὰ γραφόμενα ἔθνη, ἔδοξε κάμοι πρὸ τῆς διηγήσεως τῶν βασιλέων Τούρκων νὰ θέσω ὡς ἐν κεφαλαίῳ τὸν *Βίον τοῦ Μωάμεθ*, ἐξ οὗ ἔλαβον τὴν ἀρχὴν τους τὸ γένος τῶν Τούρκων. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἀρχόμενος τὸ ἔργον, πληρῶ τὸν σκοπὸν μιᾶς ἀκριβεστερας ἱστο-

Ζήτω ἐλευθερία,
πατρίς καὶ σωτηρία
εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας
ἄς ἀνθῆ, ἄς ἀνθῆ (δις).

χωρὶς καμίαν αἰτίαν
μισεῖ ἐλευθερίαν
παρέδωκε τ' ἀδέλφια
μὲ χαράν, μὲ χαράν (δις).

64. Βλ. καὶ παραπ., τὶς δυὸ ὑποσημειώσεις στὸν *Βίον τοῦ Μωάμεθ*.

ρίας. Ἐμα δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἀναγινώσκοντάς οὐκ ἔσομαι ἀπάρεστος καὶ ἀηδὴς διὰ τὸ περιεργὸν τῶν πραγμάτων ὅπου περιλαμβάνει οὗτος ὁ *Βίος*. Καὶ εἶναι ὁ πλέα ἀκριβέστερος καὶ ἀληθέστερος πάντων τῶν ἄλλων ὅπου μέχρι σήμερον ἐξεδόθησαν, εἴτε ἀπὸ τοὺς Ἀνατολικούς εἴτε ἀπὸ τοὺς Δυτικούς. Προσέτι ἀπὸ τὸν *Βίον* τοῦτον διδασκόμεθα κατὰ πᾶσαν ἀκριβειαν τὴν πίστιν τῶν Ὁθωμανῶν. Παρακαλῶ δὲ ἵνα μὴ σκανδαλισθῆ τις ἐξ ὑμῶν, ἐὰν ἀκούσῃ με ποτὲ λέγοντα ὡς ἀληθῆ τινὰ πεπλασμένα παρὰ τῶν Ὁθωμανῶν, ὅτι ἐγὼ ὁμιλῶ κατὰ τὴν γνώμην καὶ κατὰ τὰς ρῆσεις αὐτῶν. Μῆτε ἤμπορῶ νὰ ὑποψιασθῶ ὅτι θέλει εὐρεθῆ τινὰς τόσον ἄδικος κριτῆς ἐπ' ἐμέ, καὶ νὰ μὲ καταδικάσῃ ἀλλότριον τῆς εὐαγγελικῆς ἀληθείας γράφοντα τοιαῦτα. Ἔρρωσθε.» (Ε', 224). Ὁ χρονογράφος παίρνει τὶς ἀπαραίτητες προφυλάξεις τόσο γιὰ τὴ θέση τοῦ *Βίου* τοῦ *Μωάμεθ* στὴ *Χρονογραφία* του ὅσο καὶ γιὰ τὸ περιεχόμενο τοῦ κειμένου αὐτοῦ σὲ σχέση με τὴ χριστιανικὴ πίστη καὶ ἀλήθεια. Ὁ Παρπαρίγος ἐνσωματώνει τὸν *Βίον* χωρὶς καμιά ἀπολύτως ἐπεξήγηση σ' ἓνα χρησιμολόγιο ὅπου ὅλα τὰ κείμενα παρουσιάζουν τὸν *Μωάμεθ* ὡς τὸν Ἀντίχριστο, καὶ τὴν βασιλεία τῆς θρησκείας του ὡς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἀντιχρίστου. Τὶς ἴδιες παρατηρήσεις θὰ μπορούσαμε νὰ κάνουμε καὶ γιὰ τὸ τελευταῖο κείμενο τοῦ τρίτου μέρους (ἀριθμ. 90, σ. 406-412). Ὅμως καταλόγους «Περὶ τῶν βασιλευσάντων ἐν Κωνσταντινουπόλει εὐσεβῶν τε καὶ ἀσεβῶν βασιλέων» συντάμε πολλούς, εἴτε ἐνσωματωμένους σὲ διάφορες *Χρονογραφίες* εἴτε ὡς ἀνεξάρτητα κείμενα. Ὅστόσο, ἀπὸ ἀποψη ἰδεολογική, οἱ τέτοιου εἴδους κατάλογοι μαρτυροῦν τὴν ἀποδοχὴ μιᾶς ἀδιάκοπης ροῆς στὴν ἱστορία τῆς βασιλείας τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν διαβλέπουν δηλαδὴ τὴν ὄντολογικὴ ἀλλαγὴ ποὺ προξενεῖ ἡ ἐγκαθίδρυση τῆς ἰσλαμικῆς κυριαρχίας, ἀλλαγὴ ποὺ δὲν παύουν νὰ ὑπενθυμίζουν καὶ νὰ τονίζουν τὰ ἐσχατολογικὰ κείμενα.

Ἄς ἐπανέλθουμε ὅμως στὰ κείμενα τῆς Β' ὀμάδας. Τὰ ὑπ' ἀριθμ. 78-81 (σ. 361-362) κείμενα, «Περὶ τῶν ἐν τῷ τοῦ *Μωάμεθ* κεφαλαίων», ἀναπαράγουν, χωρὶς ἀξιοσημείωτες διαφορῆς, τοὺς τίτλους τῶν κεφαλαίων τῶν τεσσάρων *Κατὰ τοῦ Μωάμεθ Λόγων* Ἰωάννου τοῦ Καντακουζηνοῦ, τοὺς ὁποίους συναντᾶμε καὶ στὸ *Μέγα Χρονικὸν* τοῦ Ψευδο-Σφραντζῆ (ὑπάρχει ἕκδοσις Βιέννης τοῦ 1796) ἀλλὰ καὶ ἀνεξάρτητα σὲ πολλὰ χειρόγραφα. Ὅσο γιὰ τὴν *Διαθήκην τοῦ Μωάμεθ* πρὸς τοὺς μοναχοὺς τοῦ ὄρους *Σινᾶ* (ἀρ. 81, σ. 367-373), πρόκειται γιὰ τὸ πολὺ γνωστὸ, πλαστὸ βέβαια, κείμενο ποὺ ἔπαιξε ἓνα πολὺ μεγάλο ρόλο στὶς σχέσεις τῶν Μουσουλμάνων κυριάρχων καὶ τῶν μοναχῶν τοῦ *Σιναιίου ὄρους*. Ἡ πρώτη ἔντυπη ἕκδοσις ποὺ γνωρίζουμε εἶναι ἐκείνη ποὺ περιέχεται στὴν *Ἐπιτομὴ τῆς Ἱεροκοσμικῆς Ἱστορίας* τοῦ πα-

τριαρχη Ἱεροσολύμων Νεκταρίου (Βενετία 1677· ἐπανεκδόσεις 1729, 1758, 1770, 1783, 1805). Ὁ Νεκτάριος δημοσιεύει τὴν *Διαθήκην* εἰς ἔνδειξιν ὅτι ὁ Μωάμεθ «ἠγάπα πολλὰ τὸ γένος τῶν Χριστιανῶν παρὰ ἄλλο κανένα γένος καὶ πολλὰ ἐσπούδαζε νὰ φυλάττωνται ἀπείρακτοι ἐν εἰρήνῃ» (σ. 275). Τὸ κείμενο εἶναι τὸ ἴδιο στὸν Παρπαρίγο, ὁ ὁποῖος εἶχε πιθανῶς στὰ χέρια του τὴν τελευταία ἐκδοσὴ τῆς *Ἐπιτομῆς*. Ὅπως βλέπουμε, κι ἐδῶ ἡ προσηνὴς στάση τοῦ πατριαρχῆ ἐναντι τοῦ Ἰσλαμ ἀντιτίθεται στὴν ἰδεολογία τῶν χρησῶν. Ὅσο γιὰ τὸ τελευταῖο κείμενο τῆς ομάδας αὐτῆς (ἀρ. 82, σ. 373-378), *Ἐγκώμιον ἀληθινὸν εἰς τοὺς λαοπλάνους Μωάμεθ καὶ Ἀλή*, τὸ συναντᾶμε, ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά στὶς διάφορες ἐκδόσεις τοῦ ἔργου τοῦ Νεκταρίου Τέρπου, *Βιβλίον καλούμενον Πίστις*, (ἐκδόσεις 1732, 1733, 1734, 1750, 1755, 1756, 1779, 1785), ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά στὸ τέλος ὀρισμένων ἀπὸ τὰ χειρόγραφα ποὺ περιέχουν τὸ *Περὶ τοῦ Μωάμεθ καὶ κατὰ Λατείνων σύγγραμμα Ἀναστασίου τοῦ Γορδίου*, μαζί πάντα μὲ ἓνα δεύτερο πονημάτιο, *Μέθοδος ἡγουν τέχνη πανουργικῆ τοῦ διαβόλου*. Τὰ πονημάτια αὐτὰ εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ σκληρὰ ἐναντι τοῦ Μωάμεθ κατηγορητήρια τῆς ἐλληνικῆς ἀντιισλαμικῆς γραμματείας. Ἔχουμε λοιπὸν στὴν ομάδα αὐτὴ δυὸ κείμενα (ἀρ. 78-81 καὶ ἀρ. 83) μὲ ἔντονο ἀντιισλαμικὸ περιεχόμενο καὶ δυὸ ἄλλα ποὺ διάκεινται ἐπιεικέστατα πρὸς τὸν Μωάμεθ καὶ τὴ θρησκεία του. Σ' αὐτὰ τὰ τελευταῖα πρέπει νὰ προστεθεῖ τὸ ὑπ' ἀρ. 90 (σ. 406-412) ἔργο. Βέβαια ὁ *Βίος καὶ πολιτεία τοῦ Μωάμεθ* εἶναι τὸ ἀξιολογότερο.

Ἀπομένει νὰ ἐξετάσουμε τὰ καθαρῶς ἐσχατολογικὰ κείμενα, αὐτὰ δηλαδὴ ποὺ περιλαμβάνονται στὶς ομάδες Α καὶ Γ. Ἡ ὑπαρξὴ δυὸ ομάδων μὲ χρησμολογικὰ κείμενα δείχνει ἀσφαλῶς ὅτι ὁ Παρπαρίγος δὲν εἶχε ἓνα συγκεκριμένο σχέδιο ἀποφασίζοντας τὴν κατάρτιση τῆς συλλογῆς του, ἀλλὰ ὅτι συνέλεξε ὅσα κείμενα ἔτυχε νὰ συναντήσῃ. Παρὰ ταῦτα, τὸ *Χρησμολόγιόν* του περιλαμβάνει τὸ σύνολο σχεδὸν τῶν χρησμολογικῶν κειμένων ποὺ κυκλοφοροῦν ἀπὸ τὸν 10ο ἢ 11ο αἰῶνα καὶ ὕστερα μὲ πολλὰ ἀπὸ τὶς διάφορες ἀναπροσαρμογὰς καὶ ἐξηγήσεις ποὺ ἔχουν διαμορφωθεῖ στὴ μακρόχρονη αὐτὴ περίοδο. Σημειώνουμε ἁπλῶς ὅτι τὸ *Χρησμολόγιον* ἀρχίζει μὲ τὴν *Προφητεῖαν τοῦ Ἀγαθαγγέλου* καὶ ὅτι τὰ ἐσχατολογικὰ κείμενα τελειώνουν μὲ τὴν *Ὅρασιν τοῦ Δανιὴλ* καὶ μὲ τὸν *Λόγον περὶ ἐσχάτων τοῦ Μεθοδίου Πατάρων*, τὰ κείμενα δηλαδὴ ποὺ, μαζί μὲ τὴν *Ἀποκάλυψη τοῦ Ἰωάννου* καὶ τοὺς *Χρησμοὺς Λέοντος τοῦ Σοφοῦ*, σφράγισαν καὶ τροφοδότησαν τὸ σύνολο τῆς ἐσχατολογικῆς γραμματείας καὶ σκέψης.

Ἐπειδὴ τὰ διάφορα αὐτὰ ἐσχατολογικὰ κείμενα τὰ συναντᾶμε σὲ δεκάδες, σὲ ἑκατοντάδες, σὲ χιλιάδες μορφοῦμε νὰ ποῦμε, ἄλλα χειρό-

γραφα (ἀλλὰ καὶ σὲ ἀρκετὲς ἔντυπες ἐκδόσεις), ἢ ταύτιση τῶν συγκεκριμένων χειρογράφων (ἢ ἐντύπων ἐκδόσεων) ἀπὸ τὰ ὁποῖα ὁ Παρπαρίγος ἀντιγράφει τὴ δική του παραλλαγή καθίσταται ἔργο δυσκολότατο, ἂν ὄχι ἀδύνατο⁶⁵. Σὲ περίπτωσι βέβαια ποὺ τὰ χειρόγραφα αὐτὰ διασώζονται μέχρι σήμερα. Γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ προτιμήσαμε νὰ συσχετίσουμε τὸ καθένα ἀπὸ τὰ κείμενα τοῦ *Χρησμολογίου τοῦ Παρπαρίγου* μὲ δυὸ ἄλλες σπουδαῖες συλλογὲς ἐσχατολογικῶν κειμένων, τὸ χειρόγραφο *Χρησμολόγιον τοῦ Παϊσίου Λιγαρίδη* καὶ τὴν ἔντυπη *Συλλογὴν διαφόρων προρρήσεων* τοῦ Π. Δ. Στεφανίτζη. Τὸ *Χρησμολόγιον* τοῦ Λιγαρίδη, ποὺ γράφτηκε στὰ 1656, ἦταν πολὺ γνωστὸ καὶ ὁ Παρπαρίγος εἶχε ὀπωσδήποτε τὴ δυνατότητα νὰ συμβουλευτεῖ χειρόγραφο ἀντίτυπό του. Αὐτὸ κάνει, ἐπὶ παραδείγματι, ὁ «θύτης» Ἰωάννης Κουκουζέλης εὐρισκόμενος κι αὐτὸς στὶς παραδουνάβιες χῶρες, ὅταν, κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ρωσοτουρκικῶν πολέμων (1767-1792), καταρτίζει τὴ δική του συλλογὴ χρησμῶν, ἀντλώντας τὰ περισσότερα κείμενά του ἀπὸ τὸ *Χρησμολόγιον τοῦ Λιγαρίδη*⁶⁶. Εἶναι ὅμως σίγουρο ὅτι ὁ Παρπαρίγος δὲν ἀντιγράφει σὲ καμιὰ περίπτωσι τὸν Λιγαρίδη· πράγματι, τὰ κοινὰ κείμενά τους παρουσιάζουν παραλλαγὲς ἀσυμβίβαστες. Ἡ *Συλλογὴ διαφόρων προρρήσεων* ἐκδόθηκε στὴν Ἀθήνα στὰ 1838, ἀποτελεῖ ὅμως ἀντίγραφο χειρογράφου, ποὺ ὁ ἀγωνιστὴς καὶ ἰατρὸς Στεφανίτζης εἶχε ἀνακαλύψει σὲ κάποιον μοναστήρι τῆς Ἀκαρνανίας στὰ 1822. Τέτοια ἀκριβῶς χειρόγραφα μὲ συλλογὲς χρησμῶν κυκλοφοροῦσαν πολλὰ στὰ χρόνια πρὶν, κατὰ καὶ μετὰ τὴν Ἐπανάστασι⁶⁷. Καὶ ἀπὸ τέτοιου εἴδους χειρόγραφα συνέλεξε καὶ ἀντέγραψε τοὺς δικούς του χρησμοὺς ὁ Παρπαρίγος.

Ἀπὸ πρώτης ὄψεως, φαίνεται ὅτι τὰ κείμενα τῆς τρίτης (Γ) ομάδας συλλέχτηκαν καὶ ἀντιγράφηκαν σὲ μιὰ δευτέρη φάσι, ἀφοῦ δηλαδὴ

65. Ἐπὶ παραδείγματι, οἱ 15 *Χρησμοὶ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ* καὶ ἡ ἐρμηνεία τους ὑπάρχουν καὶ στὴ *Βυζαντιδα* ἀπὸ ὅπου ἀντιγράφεται, ἔμμεσα ἢ ἄμεσα, ὁ *Βίος τοῦ Μωάμεθ*. Μᾶς εἶναι ὅμως ἀδύνατο νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Παρπαρίγος ἀντιγράφει ἀπὸ τὸν Στάνο καὶ τοὺς *Χρησμοὺς* τοῦ Λέοντα.

66. Ὁ Κουκουζέλης, γράφοντας κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ρωσοτουρκικῶν πολέμων (1768-1792), ἐπισφραγίζει τὸ χρησμολόγιό του μὲ τὸ *Μανιφέστον τῆς εὐσεβεστάτης βασιλείσης Αἰκατερίνης*, ὅπως ὁ Παρπαρίγος, γράφοντας στὰ 1807, θὰ ἐπισφραγίσει τὴ δική του συλλογὴ μὲ διάφορα πατριωτικὰ κείμενα.

67. Βλ. παραπ. ὑποσημείωσι 14. Ὁ κώδ. 1271 τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης Ἀθηνῶν περιέχει τὰ ἴδια κείμενα καὶ στὴν ἴδια σειρὰ μὲ τὴν ἔκδοσι Στεφανίτζη. Ἐξ ἄλλου ὁ κώδ. 1256 τῆς ἴδιας Βιβλιοθήκης γράφτηκε στὸ Βουκουρέστι στὰ 1790.

ὁ Παρπαρίγος εἶχε ἤδη καταγράψει στὸ ἀνθολόγιό του τὰ κείμενα τῆς δευτέρας ομάδας. Ἡ τρίτη αὐτῆ ομάδα ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος συμπλήρωμα τῆς πρώτης ομάδας, χωρὶς ὅμως οἱ τελευταῖοι αὐτοὶ χρησιμοὶ νὰ προσθέτουν κάτι τὸ καινούργιο καὶ τὸ οὐσιαστικὸ στὴν πλούσια συγκομιδὴ τῆς πρώτης ομάδας. Μποροῦμε μάλιστα νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ ἀντιγραφέας βρῆκε καὶ ἀντέγραψε τοὺς χρησμοὺς τῆς τρίτης ομάδας σ' ἓνα μόνο χειρόγραφο⁶⁸. Ἀντίθετα, εἶναι πολὺ πιὸ δύσκολο νὰ δεχτοῦμε ὅτι τὰ κείμενα τῆς πρώτης ομάδας, ἐξαιτίας τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ καὶ τῆς ποικιλίας τους, ἀντιγράφηκαν ὅλα ἀπὸ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ χειρόγραφο. Εἶναι φρονιμότερο νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὁ Παρπαρίγος χρησιμοποίησε τρία τουλάχιστο χειρόγραφα γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς ομάδας αὐτῆς. Ἀπὸ ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ χειρόγραφο θὰ μπορούσε π.χ. νὰ δανειστεῖ ὅλα τὰ κείμενα ποὺ βρίσκουμε καὶ στὸν Στεφανίτζη καὶ ποὺ προσβλέπουν πρωτίστως στοὺς ρωσοτουρκικοὺς πολέμους καὶ στὸ «Ξανθὸν γένος». Ἐνα ἄλλο χειρόγραφο, σὰν αὐτὸ τοῦ κώδικα 836 τοῦ Βουκουρεστίου, θὰ μπορούσε νὰ τοῦ προσφέρει τοὺς χρησμοὺς τοῦ Λεοντίου. Θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ βρεῖ συγκεντρωμένες σ' ἓνα χειρόγραφο τὶς προφητεῖες τοῦ ὁσίου Δανιὴλ τοῦ Στυλίτη καὶ ὀρισμένες ἀπὸ τὶς παραλλαγές τοῦ κύκλου τοῦ Μεθοδίου Πατάρων. Πάντως, ἐκτὸς ἂν δεχτοῦμε τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς πολὺ ἐξειδικευμένου κώδικα, εἶναι δύσκολο νὰ δεχτοῦμε ὅτι ὁ συλλέκτης μας βρῆκε μέσα στὶς σελίδες ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ χειρογράφου ὅλες τὶς παραλλαγές τῶν κεμένων περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου, τοῦ τέλους τοῦ κόσμου καὶ τοῦ εὐσεβοῦς βασιλέως Ἰωάννου, τῶν κεμένων δηλαδὴ ποὺ ὀνομάσαμε «ὁ κύκλος τοῦ Μεθοδίου Πατάρων». Ὅλα αὐτὰ βέβαια μόνο σὰν ὑποθέσεις ἐργασίας μποροῦν νὰ ληφθοῦν ὑπόψη, καὶ μάλιστα χωρὶς ἰδιαίτερη ἀποδεικτικὴ βαρῦτητα. Παρατηροῦμε π.χ. ὅτι οἱ 22 γραβοῦρες ἀναφέρονται τόσο στοὺς 15 «σταθεροὺς» χρησμοὺς τοῦ Λέοντα τοῦ Σοφοῦ ὅσο καὶ σὲ χρησμοὺς τοῦ Λεοντίου. Εἶναι δὲ χαραγμένες ὅλες στὸ ἴδιο στύλ. Ἄν ἡ ὁμοιομορφία τῆς ἐκτέλεσης ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι ἐκτελέστηκαν ἀπὸ τὸ ἴδιο χέρι, σὲ τί θὰ μπορούσαμε νὰ ἀποδώσουμε τὴν παρουσίᾳ τους τόσο στὸν ἓνα ὅσο καὶ στὸν ἄλλο κύκλο στιχουργημένων χρησμῶν, ἂν ὄχι στὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἀντιγραφέας ἔχει μπροστά του ἓνα χειρόγραφο κώδικα ποὺ περιέχει καὶ τοὺς δυὸ κύκλους χρησμῶν ἱστορημένους. Σὲ περίπτωσι ποὺ θὰ εἶχαμε τὴ δυνατότητα νὰ ἐντοπίσουμε τὸν κώδικα αὐτό, τὸ πρόβλημα τῶν πηγῶν τοῦ

68. Ἐκτὸς βέβαια ἀπὸ τὸν «Κατάλογον τῶν βασιλευσάντων», ποὺ εἶναι διαφορετικῆς φύσης καὶ ἀποτελεῖ συμπλήρωμα τῆς δευτέρας μάλλον ομάδας

Παρπαρίγου θὰ ἔμπαινε σ' ἓνα σωστὸ δρόμο ἐπίλυσης.

Θὰ θέλαμε νὰ κατακλείσουμε τὶς λίγες αὐτὲς παρατηρήσεις ἐπανερχόμενοι στὴν πρώτη μας παρατήρηση, αὐτὴ ποὺ πρωτίστως προκαλεῖ τὴ μεγαλύτερη ἐκπληξη στὸν ἀναγνώστη καὶ τὸν μελετητὴ, δηλαδή στὸν πλοῦτο καὶ τὴ μεγάλη ποικιλία κεμένων ποὺ καταγράφονται στὸ *Χρησιμολόγιον* τοῦ Παρπαρίγου. Παρομοιάσαμε τὸν συλλέκτη του μ' ἕναν ἐρασιτέχνη συλλέκτη γραμματοσήμων. Θὰ πρέπει κυρίως νὰ ἐπιμείνουμε, τονίζοντάς το, στὸ γεγονός ὅτι ἡ συλλογὴ αὐτὴ περιέχει κείμενα ποὺ ἐκφράζουν ὅλες τὶς ἰδεολογικὲς θέσεις καὶ ἀποχρώσεις τῆς ἐποχῆς, ἀπὸ τὴν προφητικὴ ὡς τὴν πολιτικὴ περὶ Ἱστορίας ἀντίληψη, ἀπὸ τὴν πιὸ βαθιὰ ὀρθόδοξη θρησκευτικὴ ὡς τὸ πιὸ φιλελεύθερο καὶ δημοκρατικὸ πνεῦμα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἀπὸ τὴν ἐνατένιση πρὸς τὴ ρωσικὴ ἢ τὴ «δυτικὴ» βοήθεια ὡς τὴν ἀπόφαση γιὰ ἀπελευθέρωση τοῦ ὀρθόδοξου ἑλληνικοῦ λαοῦ μὲ μόνες τὶς δικές του ἀρετὲς καὶ δυνάμεις. Ἔχουμε δηλαδὴ στὶς σελίδες τοῦ *Χρησιμολογίου* ὅλο τὸ φάσμα τῶν ἰδεολογικῶν ρευμάτων ποὺ διαμορφώνονται καὶ ἀλληλοσυγκρούονται στοὺς κόλπους τοῦ ὀρθόδοξου Ἑλληνισμοῦ, ἰδιαίτερα στὴ δεκαπενταετία 1792-1806⁶⁹. Ὁ ἄγνωστός μας Νικόλαος Παρπαρίγος ἐκ τῆς νήσου Λέσβου φωτογραφίζει τὰ ρεύματα αὐτὰ μὲ ὅλες τους τὶς ἀποχρώσεις καὶ μᾶς τὰ παραδίδει μὲ μιὰ ἀξιοθαύμαστη σιωπηρῆ οὐδετερότητα.

69. Βλ. ἐπὶ τοῦ θέματος Ἄπ. Βακαλόπουλος, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, Θεσσαλονίκη 1973, τ. Δ', σ. 591 κ. ἐξ. Ἐάνδρος Βρανούσης, Ἐγνωστα πατριωτικὰ φυλλάδια καὶ ἀνέκδοτα κείμενα τῆς ἐποχῆς τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ Κοραῆ. Ἡ φιλογαλλικὴ καὶ ἀντιγαλλικὴ προπαγάνδα, στὸ *Ἐπετηρὶς τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου* 15-15 (1965-1966) 125-330 Α. Αργυρίου, *Les Exégèses grecques de l'Apocalypse...*, ὁ.π., σ. 60-113. Α. Ἀργυρίου, Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς καὶ τὰ ἰδεολογικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς του. Στὸν συλλογικὸ τόμο *Πρακτικὰ τοῦ διεθνoῦς συνεδρίου Ρήγας Φεραῖος διακόσια χρόνια μετὰ*. Βρυξέλλες 1999, σ. 81-100 Λ. Ἀξελός, *Ρήγας Βελεστινλῆς. Σταθμοὶ καὶ ὅρια στὴ διαμόρφωση τῆς ἐθνικῆς καὶ κοινωνικῆς συνείδησης στὴν Ἑλλάδα*, Ἀθήνα, Στοχαστής, 2012.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

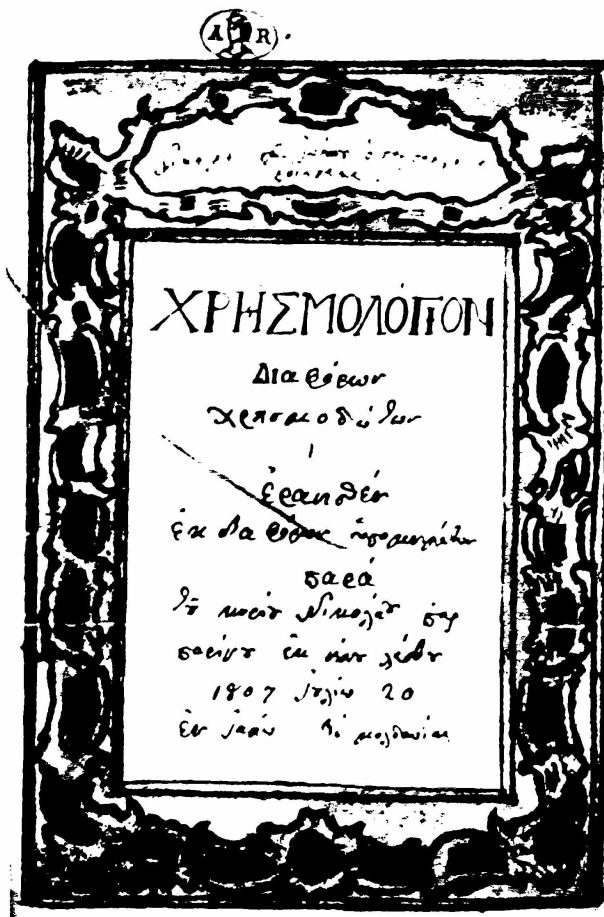
Πίνακας τῶν σχεδίων (γραβοῦρες)

I	II	III	IV ⁷⁰
1	φ. 83β – σ. 163:	᾽Ορθιο φίδι (1) Ο Βαλδουίνος	= Χρησμός Λέοντος 1
2	φ. 86β – σ. 167:	᾽Αετὸς (2)	= Χρησμός Λέοντος 2
3	φ. 88β – σ. 169:	Μονόκερως (36) Μωάμεθ Α	= Χρησμός Λέοντος 3
4	φ. 90β – σ. 171:	Ταῦρος (20) ᾽Ο σουλτὰν Μπαγιαζίτης	= Χρησμός Λέοντος 4
5	φ. 92β – σ. 173:	Ο δρεπανοφόρος (14) ᾽Ο σουλτὰν Σουλεμάνης	= Χρησμός Λέοντος 5
6	φ. 95α – σ. 176:	Αρκούδα [χωρὶς σκύμνους] (22) ᾽Ο σουλτὰν Σελήμης	= Χρησμός Λέοντος 7
7	φ. 97α – σ. 178:	Τειχιωμένη πόλη (27)	= Χρησμός Λέοντος 8
8	φ. 97β – σ. 179:	Αλεποῦ (31)	= Χρησμός Λέοντος 9
9	φ. 100α – σ. 180:	Θρόνος (34)	= Χρησμός Λέοντος 10
10	φ. 100β – σ. 181:	Μονόκερως (36)	= Χρησμός Λέοντος 11
11	φ. 103α – σ. 182:	᾽Ο ξένος (37)	= Χρησμός Λέοντος 12
12	φ. 105α – σ. 184:	᾽Ο κοιώμενος (39)	= Χρησμός Λέοντος 13
13	φ. 108α – σ. 188:	Προχέρηση αὐτοκράτορα (42 + 43)	= Χρησμός Λέοντος 15
14	φ. 110α – σ. 190:	᾽Ο Αὐτοκράτορας καὶ ὁ Πατριάρχης (45)	= Χρησμός Λέοντος Πατριάρχης
15	φ. 125α – σ. 218:	Τὸ δέντρο τῆς ζωῆς (55)	= Χρησμ. Λεοντίου: <i>Εἶδον λύκον ἀγριωμένον, μέθυ- σον καὶ οἰνοπότην</i>
16	φ. 125β – σ. 219:	[Φίδι ξαπλωμένο περιτυλί- γοντας 5 κυπαρίσσια]	= Χρησμ. Λεοντίου: <i>Πέντε δέκα βασιλεύουν τὴν ἐπτάλοφον τὴν πόλιν</i>
17	φ. 128α – σ. 220:	Τὸ μονοκέφαλο (56)	= Χρησμ. Λεοντίου: <i>Μο-</i>

70. Ἐπεξήγηση πίνακα: στήλη I = ἀριθμὸς τοῦ σχεδίου στὸ χφ' στ. II = ἀριθμὸς φύλλου τοῦ σχεδίου καὶ σελίδας τοῦ ιστορούμενου χρησιμοῦ στ. III = Τίτλος τοῦ σχεδίου καὶ ἀριθμὸς του () στὸ βιβλίον τῆς Κατ. Κυριακοῦ ἢ δικὸς μας [], ὅταν δὲν ὑπάρχει ἐκεῖ στ. IV = ᾽Ο ιστορημένος χρησμός τοῦ Λέοντα ἢ τοῦ Λεοντίου.

- 18 φ. 128β – σ. 221: Τὸ φίδι, ἢ ἀλεπού ... (59) = Ἐνοκέφαλον θηρίον ἐμφανίσθη ἐν τῷ κόσμῳ
 = Χρησμ. Λεοντίου: Βασιλεύοντος τοῦ ἑβδόμου εἰς τὴν πόλιν Βυζαντίδα
- 19 φ. 130αβ [λείπει στὴν μικροταινία]
- 20 φ. 131β – σ. 223: [Φίδι κατασπαρασσόμενο] = Χρησμ. Λεοντίου: Ἐκ τὰ μέρη τῆς Ἑσπέρας μαῦραι στρογγυλαὶ κουροῦναι
 = Χρησμ. Λεοντίου: Ἦμπα εἰς τὸ περιβόλι κ' εἶδα πράγματα μεγάλα
- 21 φ. 133β – σ. 225: [Τὸ περιβόλι] = Χρησμ. Λεοντίου: Τὸ βουβάλι ἐκ τὰ ὄρη ἦλθεν εἰς τὸ περιβόλι
- 22 φ. 135α – σ. 226: [Τὸ βουβάλι]

Πρώτη σελίδα - ἐξώφυλλο τοῦ Χρησμολογίου τοῦ Νικολάου Παρπαρίγου.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙ

Πίναξ.

Τῶν ἐμπεριεχομένων ἐν τῇδε τῇ παρούσῃ χρησμολογία, χρησμῶν
καὶ ἄλλων

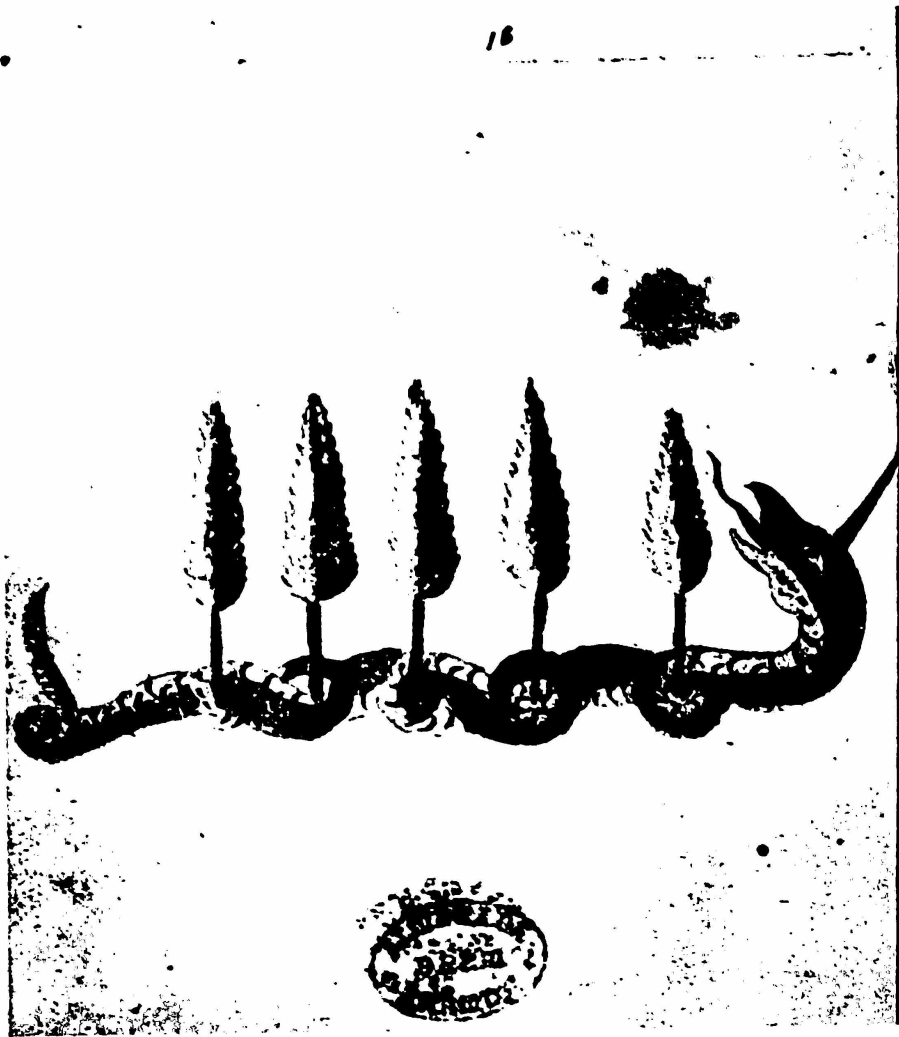
[φ. 276α, σ. 515]

[1-]	Ὅπτασία τοῦ ἀγαθαγγέλου	Φύλλ. 1
[2-]	ἐξήγησις εἰς το 13 καὶ 17 κεφάλαιον τῆς ἀποκαλύψεως	48
[3-]	χρησμός τοῦ ἀγίου ταρασίου, πατριάρχου κωνσταντινουπόλεως	79
[4-]	χρησμός τοῦ ἀγίου μεθοδίου ἀρχιεπισκόπου πατάρων	97
[5-]	χρησμός τοῦ ὁσίου δανιὴλ τοῦ στηλίτου	111
[6-]	χρησμός τοῦ ὁσίου ἀνδρέου τοῦ διὰ χρηστον σαλοῦ	113
[7-]	Ὅρασις δανιὴλ τινός μοναχοῦ τοῦ ἔξ' ἀγαρινῶν	138
[8-]	δανιὴλ πατριάρχου κωνσταντινουπόλεως περὶ τῆς ἐπταλόφου	154
[9-]	χρησμός χοσρώου τοῦ τῶν περσῶν βασιλέως	159
[10-]	περὶ τοῦ πότε μέλει γενέσθε τὴν βαν τοῦ χριστοῦ παρουσίαν	160
[11-]	χρησμός ὃς εὐρέθη ἐπάνωθεν τοῦ μνημείου τοῦ μεγάλου κωνσταντίνου	163
[12-]	χρησμοὶ λέοντος τοῦ σοφοτάτου βασιλέως	199
[13-]	χρησμός στεφάνου ἀλεξανδρέως οἰκουμενικοῦ διδασκάλου	209
[14-]	ἕτεροι χρησμοί, διαφόρων χρησμολόγων	230
[15-]	προσευχὴ εἰς τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν χριστόν ὑπὲρ τῆς αιχμαλοσίας	233
[16-]	βίος τοῦ λαοπλάνου μωάμεθ	278
[17-]	περὶ τῆς ἀλώσεως κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς συντελείας τοῦ κόσμου	378

[φ. 276β, σ. 516]

[18-]	ἀνονύμου παράφρασις τῶν τοῦ λέοντος βασιλέως χρησμῶν	384
[19-]	τοῦ ἀγίου μεθοδίου πατάρων περὶ τῶν ἐσχάτων ἡμερῶν	393
[20-]	χρησμός ἢ προφητεία τοῦ προφήτου δανιὴλ περὶ τῶν βασιλειῶν	403
[21-]	περὶ τῶν βασιλευσάντων ἐν κωνσταντινουπόλει εὐσεβῶν τε καὶ ἀσεβῶν	406
[22-]	ἀνδρέου ἔμμανουήλ ἠθοποιῆα	412
[23-]	ιωάννου πλοχάφ στοιχοποιῆα περὶ κωνσταντινουπόλεως	416
[24-]	βολταίρου ἐπιστολὴ πρὸς τὴν βαν αἰκατερίναν	426
[25-]	ἡ ἑλλάς	433
[26-]	τοῦ κυρίου παππά ζῶη κοντοῦ	443
[27-]	ἐκ τῶν τοῦ ῥήγα βελεστινλή τοῦ θετταλοῦ	447
[28-]	ἀνονύμου στιχουργία	454
[29-]	νέα πολιτικὴ διοίκησης τῶν κατοίκων τῆς ρούμελης, τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῶν μεσογείων νήσων καὶ τῆς βλαχοπογδανίας	461

18

219

αἴχμας
 γὰρ οὕτω βαρύνει τοὺς ἰσχυροὺς τοὺς οὐχί
 καὶ ἐπὶ τῶν γένων οὕτω βαρύνει καὶ οὐχί
 ἀλλὰ τὸ οὐχί καὶ ἐπὶ τῶν τοῦ οὐχί
 καὶ οὐχί οὐχί οὐχί οὐχί οὐχί οὐχί
 καὶ οὐχί οὐχί οὐχί οὐχί οὐχί οὐχί

Φ. 125β-σ. 219. Σχέδιο 16: Φίδι ξαπλωμένο περιτυλίγοντας 5 κυπαρίσσια. Χρησμός Λεοντίου

αἴγιοι
 ἄρα γι' ἡ σελήνη καὶ γὰρ σελήνη ἄρα γι'.
 ἔπειτα καὶ τὸ σῆμα ἄρα καὶ τὸ ἔσκα
 ἴνα ἄρα τὸ ἕνα καὶ τὸ ἕνα καὶ ἕνα
 καὶ γι' ἄρα τὸ ἕνα ἰσχυρὰ τὸ ἕνα
 καὶ ἄρα τὸ ἕνα ἰσχυρὰ καὶ ἕνα
 τὸ ἄρα τὸ ἕνα ἰσχυρὰ καὶ τὸ ἕνα
 καὶ ἰσχυρὰ τὸ ἕνα καὶ ἰσχυρὰ ἄρα
 καὶ ἰσχυρὰ τὸ ἕνα ἰσχυρὰ καὶ ἰσχυρὰ
 καὶ τὸ ἕνα ἰσχυρὰ καὶ ἰσχυρὰ ἄρα
 καὶ ἰσχυρὰ ἄρα τὸ ἕνα καὶ ἰσχυρὰ
 καὶ τὸ ἕνα ἰσχυρὰ καὶ ἰσχυρὰ καὶ ἕνα
 καὶ ἰσχυρὰ καὶ ἰσχυρὰ καὶ ἰσχυρὰ
 καὶ ἕνα καὶ ἰσχυρὰ ἰσχυρὰ καὶ τὸ ἕνα
 καὶ ἰσχυρὰ ἰσχυρὰ καὶ ἰσχυρὰ
 καὶ ἰσχυρὰ ἰσχυρὰ καὶ ἰσχυρὰ

Φ. 133β-σ. 225. Σχέδιο 21. Το περιβάλλον. Χρησιμὸς Λεοντίου.